

OBRAZOVANJE ODRASLIH U CRNOJ GORI I MEĐUNARODNIM OKVIRIMA

Erasmus+

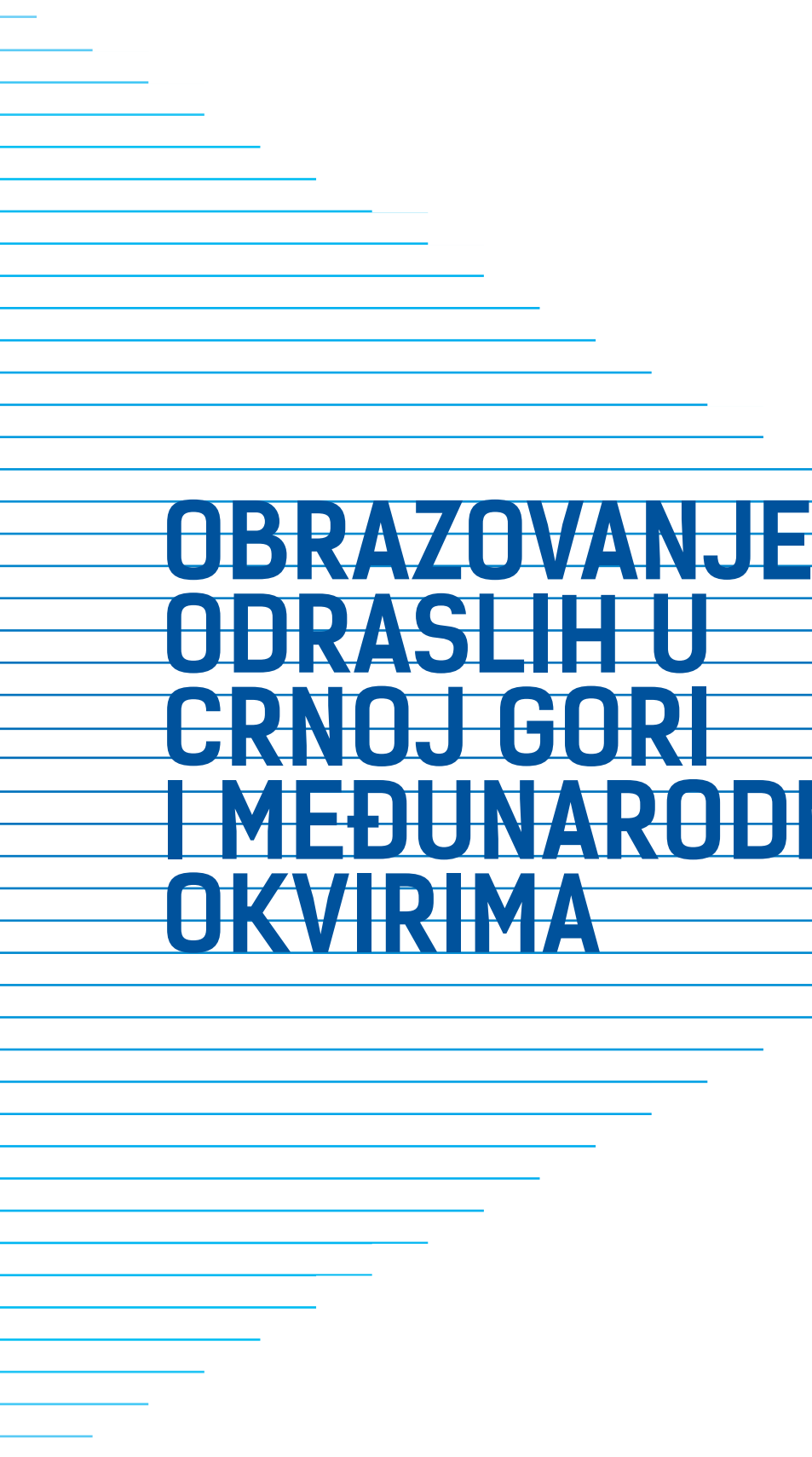
EPALE

Crna Gora

Funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

OBRAZOVANJE ODRASLIH U CRNOJ GORI I MEĐUNARODNIM OKVIRIMA

Podgorica, 2016.

Izdavač:

JU CENTAR ZA STRUČNO OBRAZOVANJE

Rimski Trg b. b.

Podgorica, Crna Gora

Web adresa: www.cso.gov.me

e-mail: cso@gov.me

Za izdavača:

Duško Rajković

Autori:

Gordana Bošković, Centar za stručno obrazovanje

Vesna Radulović, Zavod za zapošljavanje Crne Gore

Dragica Rustemagić, Zavod za zapošljavanje Crne Gore

Krsto Vukadinović, Uprava za mlade i sport

Olivera Marković, JU Osnovna škola „Pavle Žižić“

Doc.dr Rade Šarović, Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet

Vladimir Blečić, Privredna komora Crne Gore

Mr Miomirka Lučić, Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet

Sanda Rakočević, NVO Asocijacija za demokratski prosperitet – ZID

Prof.dr Željko Jaćimović, Univerzitet Crne Gore, Metalurško-tehnološki fakultet

Rustem Z. Nurković, Srednja stručna škola Rožaje

Ranko Bojović, Srednja mješovita škola „Bećo Bašić“

Lektura:

Jelena Perić

Dizajn:

Radoje Vešović

Štampa:

„Obod“ AD

Tiraž:

500

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein

SADRŽAJ

Riječ ministra prosvjete Crne Gore.....	5
Projekat „EPALE Nacionalni servis podrške za Crnu Goru“	6

I POGLAVLJE

Međunarodni strateški okvir i preporuke u oblasti obrazovanja odraslih.....	8
• Svjetske konferencije za obrazovanje odraslih UNESCO - od Elsinora 1949. godine ..... do Belema 2009. godine).....	8
• EU strateški okvir za obrazovanje odraslih	13
• EU preporuke za razvoj sistema obrazovanja odraslih	21

II POGLAVLJE

Obrazovanje odraslih u Crnoj Gori.....	27
• Zakonska /podzakonska regulativa i metodološka dokumenta Crne Gore.....	28
• Oblici obrazovanj odraslih u Crnoj Gori.....	28
• Cjeloživotno učenje na Univerzitetu Crne Gore	29
• Karakteristike tržišta rada i izazovi na putu uspješnog zapošljavanja i obrazovanja.....	35
• Uloga socijalnih partnera u obrazovanju odraslih	37
• Uloga civilnog sektora u obrazovanju odraslih	42
Budući izazovi i preporuke u obrazovanju odraslih	51
Spisak institucija sistema relevantnih za obrazovanje odraslih u Crnoj Gori.....	53
ZAKLJUČAK.....	54

Podgorica, 2016

RIJEČ MINISTRA PROSVJETE CRNE GORE

Mr Predrag Bošković

Na početku 21. vijeka postignut je opšti konsenzus u međunarodnoj zajednici da je znanje osnovna pokretačka snaga u ljudskom društvu i glavni uslov uspješnosti. Razlike u znanju i njegovoj primjeni postali su glavni elementi prema kojima se države dijele na razvijene, nerazvijene, bogate ili siromašne. I u savremenim bogatim društvima glavna razvojna poluga je intelektualni kapital ljudi, a njegov kvalitet je neposredno zavisian od sistema obrazovanja.

Crna Gora je orijentisana prema Evropi i razvijenim zemljama svijeta, pa od uspješnosti ostvarivanja ove evropske orijentacije zavisi i njena budućnost. Obrazovni sistem Crne Gore ima aktivnu ulogu u procesu transformacije društva, čije je bogatstvo prvenstveno u ljudskom potencijalu. Povezanost prirodnih potencijala i stalnog poboljšanja ljudskih resursa osigurava napredak zemlje i blagostanje društva.

Stalno usavršavanje i obrazovanje doprinosi održivom nacionalnom razvoju, a samim tim poželjnom i kontinuiranom razvoju pojedinaca. Za razvijene i uspješne zemlje sistem obrazovanja predstavlja “instituciju” od najvišeg nacionalnog prioriteta, te stoga razvijaju strategije obrazovanja koje na najbolji mogući način doprinose privrednom, socijalnom i kulturnom razvoju društva. Ministri obrazovanja zemalja OECD-a prihvatili su cjeloživotno učenje i obrazovanje kao vodeći princip političke strategije koja će biti direktan odgovor na potrebe unapređenja kapaciteta jednog društva.

Obrazovanje odraslih u Crnoj Gori dio je jedinstvenog obrazovnog sistema čiji je cilj stvaranje ambijenta za uključivanje građana u proces cjeloživotnog učenja u cilju razvoja konkurentne tržišne privrede, smanjenja nezaposlenosti i socijalne isključenosti. Usmjerenost na cjeloživotno učenje treba da omogući stvaranje uslova za mobilnost i konkurentnost u procesu evropskih integracija.

Kreiranjem publikacije „Obrazovanje odraslih u Crnoj Gori i međunarodnim okvirima“ doprinosi se jedinstvenoj promociji sistema obrazovanja odraslih, kako na nacionalnom, tako i na međunarodnom nivou. U ovom dokumentu postavljene su referentne ravni tzv. »evropska strateška mjerila i preporuke«, koje treba da daju jasnu viziju daljeg razvoja nacionalnog sistema obrazovanja odraslih. S druge strane predstavljena su sistemska dostignuća u ovoj oblasti na nacionalnom nivou uz prikaz ključnih izazova na koje sistem nastoji odgovoriti na najbolji mogući način. Publikacija je kreirana sa ciljem da pomogne stručnoj javnosti da prati evropske smjernice i uputstva u oblasti obrazovanja odraslih, uz preduzimanje mjera za praćenje napretka i definisanje izazova, koji će uticati na oblikovanje sveukupne obrazovne politike u Crnoj Gori.

PROJEKAT "EPALE NACIONALNI SERVIS PODRŠKE ZA CRNU GORU"

Na zahtjev EU Ministarstvo prosvjete je početkom 2015. godine imenovalo Centar za stručno obrazovanje za „**EPALE Nacionalni servis podrške (NSS) za Crnu Goru**”. U skladu sa ugovorom koji je Centar za stručno obrazovanje, kao EPALE Nacionalni servis podrške, sklopio sa EACEA¹² u periodu od 1. januara do 31. decembra 2016. godine, realizuje se projekat “EPALE Nacionalni servis podrške za Crnu Goru”.

Projekat se sprovodi u okviru Erasmus+ programa uz finansijsku podršku EU. Erasmus + je program Evropske unije, predviđen za period 2014-2020, koji objedinjuje program cjeloživotnog učenja kroz programe Erasmus, Leonardo da Vinči, Comenius i Grundtvig. Erasmus + obezbjeđuje grantove za širok okvir aktivnosti u oblasti obrazovanja, obuke, mladih i sporta. Program daje podršku organizacijama da rade na transnacionalnim partnerstvima i razmjenjuju inovativne prakse u oblasti obrazovanja i obuke.

EPALE projekat u Crnoj Gori ima za opšte ciljeve:

- podizanje svijesti stejkholdera o značaju umrežavanja i korišćenja različitih resursa za učenje;
- promociju značaja obrazovanja odraslih na nacionalnom i međunarodnom nivou;
- motivisanje opšte i stručne javnosti za korišćenje elektronske platforme;
- promociju EPALE zajednice u Crnoj Gori.

U cilju jačanja promocije obrazovanja odraslih, kako na nacionalnom, tako i na međunarodnom nivou, u okviru EPALE projekta, pripremljena je i ova publikacija. Njena osnovna namjena je informisanje, prije svega, stručne, a zatim i opšte javnosti o važnosti obrazovanja odraslih i kretanjima u ovoj oblasti na nacionalnom i evropskom nivou.

EPALE projektni tim za Crnu Goru:

- Duško Rajković, menadžer projekta,
- Gordana Bošković, nastavnik/trener u projektu,
- Milena Dragović, tehnička podrška u projektu,
- Irena Janković, administrator projekta.

---

1 Izvršna Agencija za obrazovanje, audiovizuelnu umjetnost i kulturu

2 br 2015-3382/ 568784-EPP-1-2015-1-ME-EPPKA2-EPALE-NSS-ENV1,

I POGLAVLJE

MEĐUNARODNI STRATEŠKI OKVIR I PREPORUKE U OBLASTI OBRAZOVANJA ODRASLIH

SVJETSKE KONFERENCIJE ZA OBRAZOVANJE ODRASLIH UNESCO – OD ELSINORA 1949. GODINE DO BELEMA 2009. GODINE³

Svjetske konferencije UNESCO za obrazovanje odraslih, od Elsinora 1949. godine, preko Montreala 1960, Tokija 1972, Pariza 1985, Hamburga 1997, pa do Belema 2009. godine, predstavljaju višestruko naučno-stručni uvid u obrazovanje odraslih, zadržavajući se pri tom i na specifičnostima koje odražavaju političke ili društvene karakteristike određenog vremena.

UNESCO organizaciji, čije je osnivanje obilježeno potpisivanjem statuta 16. novembra 1945. godine, dodijeljen je zadatak davanja novih podsticaja narodnom obrazovanju i širenju kulture. Ipak, iz toga nije moglo da se zaključi da je UNESCO od početka svog djelovanja bio posebno posvećen obrazovanju odraslih. Namjere UNESCO-a karakteriše način na koji se kontinuirano posmatra obrazovanje odraslih, naime, na njega se gleda kao na sredstvo za rješavanje humanitarnih, socijalnih i političkih problema, a zbog koncentrisanja na socijalne i ekonomske krize u zemljama u razvoju ono je toliko približeno opismenjavanju i obrazovanju odraslih, da je osamdesetih godina gotovo poistovjećeno i identifikovano sa opismenjavanjem i obrazovanjem odraslih.

1. Prva Svjetska konferencija za obrazovanje odraslih UNESCO u Elsinoru

Prva UNESCO Svjetska konferencija za obrazovanje odraslih, održana od 19. do 25. juna 1949. godine, na Internacionalnom javnom koledžu Elsinor, bila je opterećena nizom problema zbog kojih se prvi skup u današnjoj retrospektivi komentariše pomalo skeptično: ukazivalo se da obrazovanje odraslih još uvijek nije prihvaćeno kao zaseban sektor u kontekstu nacionalnog obrazovanja, da njegov značaj za otklanjanje ili odstranjivanje aktuelnih kriznih fenomena nije jasan i da se obrazovanje odraslih još uvijek definiše po engleskom i američkom razumijevanju kao namjenski orijentisano obrazovanje. U svim ondašnjim, kao i posle njih, datim komentarima, generalna optužba bila je sve jasnija – Svjetska konferencija „je ostala suštinski zapadnoevropska regionalna konferencija obrazovanja odraslih“.

Razgovori su grupisani oko pojedinih karakteristika obrazovanja odraslih: „Ciljevi; Sadržaji; Institucije i problemi organizacije; Metode i tehnike; Međunarodna saradnja u polju obrazovanja odraslih.“

Formirane su odgovarajuće komisije, pri čemu je prva usvojila koncepciju cjeloživotnog obrazovanja pod nazivom „**Sadržaj obrazovanja odraslih**“, koja je u tadašnje vrijeme bila još u položaju autsajdera.

2. Druga Svjetska konferencija za obrazovanje odraslih UNESCO u Montrealu

Druga Svjetska konferencija održana je gotovo jedanaest godina kasnije, od 22. avgusta do 2. septembra 1960. godine, na Mek Gil univerzitetu u Monteralu. Druga Svjetska konferencija razlikovala se od prve po geografski većoj udaljenosti, učesnicima, po pogledima, užoj organizaciji i pratećim konferencijama na regionalnim i nacionalnim nivoima. Obrazovanje odraslih, bilo je pod „povoljnom zvijezdom“, a njegovo prihvatanje poraslo je čak i u državnim politikama obrazovanja.

Druga Svjetska konferencija je, podrazumijeva se, izabrala naslov koji je izgleda u potpunosti jedrio na talasima duha vremena – „*Obrazovanje odraslih u svijetu koji se mijenja*“.

Montrealska deklaracija je ipak samouvjerenije nego u Elsinoru proširila polje šansi, trezvenih nada i podrške koju je obrazovanje odraslih moglo da pruži pojedincima i društvu sa samouvjerenim oduševljenjem koje u Montrealskoj deklaraciji glasi: „Vjerujemo da je obrazovanje odraslih postalo toliko važno za opstanak i sreću čovječanstva, da je potreban novi pristup u ovom polju.“

3 Joahim H. Knol Univerzitet Rur, Bohum, SR Nemačka (Andragoške studije, 2008. br. 1, maj 2008)

U Montrealu su isplivale na površinu teme za razgovor koje bi danas nazvali: liberalizacija profesionalnog i stručnog obrazovanja, moralno dostojanstvo u svijetu, evropeizacija svijeta, odsustvo ratova.

Druga Svjetska konferencija je već nagovijestila treću i navela na razmišljanje o analizi i karakteru stanja u obrazovanju odraslih širom svijeta.

3. Treća Svjetska konferencija za obrazovanje odraslih UNESCO u Tokiju

Treća Svjetska konferencija održana je od 25. jula do 7. avgusta 1972. godine u Tokiju, a razlikovala se od prethodnih u nekoliko stvari: kao prvo, imala je znatno formalniji karakter, izbore i donošenje odluka, kao i ulogu konferencije kao konferencije vlada, učesće NVO je u poređenju sa Montrealom opalo, organizacije obrazovanja odraslih imale su status posmatrača, dakle nisu mogle da intervenišu u odlučujućim pitanjima. Zastupljene su 83 zemlje, najčešće preko ministara ili visokih činovnika ministarstava, uz podršku profesora sa odabranih univerziteta i nekoliko posebno odabranih zastupnika iz 59 ustanova za obrazovanje odraslih koji su djelovali kao moderatori između prakse i nauke. Obrazovanje odraslih u kontekstu cjeloživotnog učenja bilo je predviđeno kao tema konferencije. Ovdje je program „ka društvu obrazovanja” unaprijed prihvaćen.

Na konferenciji je izrađen prijedlog zaključaka o stanju i perspektivi obrazovanja odraslih, koji je kasnije usvojen na Generalnoj konferenciji UNESCO pod promijenjenim nazivom „Preporuke o razvoju obrazovanja odraslih.“ Izradu modela ovog dokumenta teško je dovoljno visoko vrednovati, jer njime nije samo otpočeo status quo institucionalnih, metodoloških i nacionalno-specifičnih uokvirivanja obrazovanja odraslih, nego je u njemu mnogo rečeno i o obrazovanju odraslih u kontekstu cjeloživotnog učenja, o obrazovanju odraslih kao osnovnom obrazovanju (i kao o obrazovanju za sve), o razvoju i ujedinjavanju obrazovanja odraslih i daljeg obrazovanja i o konceptu jedinstva i različitosti. Svjetska konferencija UNESCO je dostigla i obilježila vrhunac u diskusiji o obrazovnoj politici u svjetskim dimenzijama. Ovaj nivo u diskusiji gotovo nikad više nije dostignut. Kad je riječ o usponu i padu ili o vrhuncu i stagnaciji, Tokio je bez sumnje upečatljivi vrhunac posle kojeg se konferencija u Parizu može klasifikovati kao pad.

4. Četvrta Svjetska konferencija za obrazovanje odraslih UNESCO u Parizu

Četvrta Svjetska konferencija održana je od 19. do 29. marta 1985. godine u Parizu. Nije imala povoljne uslove koji su olakšali intelektualni i strateški uspon obrazovanja odraslih prije i poslije Tokia. Iako je bilo moguće predvidjeti da Pariz neće imati snažan sadržaj kao Tokio 1972. godine, začuđujući je očigledan porast broja zemalja učesnica, kao i porast značaja obrazovanja odraslih u državnom sektoru. Broj učesnika konferencije je udvostručen u odnosu na Tokio tako da je sa 364 porastao na 841, broj zemalja učesnica je iznosio 122, a broj akreditovanih NVO porastao je na 59.

Tema svjetskog kongresa je prepoznatljivo vezana za prethodne konferencije i usvajanje preporuka – „Razvoj obrazovanja odraslih, aspekti i trendovi“. Veoma uopšteno i otvoreno, ali pri detaljnom pregledu uvodnog radnog dokumenta, primjećuju se razlike koje se ogledaju u promjenama u razumijevanju funkcije obrazovanja odraslih i ekonomskog duha vremena.

Deklaracija konferencije u početku je ostavila utisak da će obrazovanju odraslih, kao i do tada, biti dodijeljen značajan zadatak rješavanja kulturnih i socijalnih prepreka, dakle, da će podjednako biti naglašene dobrotvorna i obrazovna funkcija, ali jedan čitav niz promjena desio se u procesu pregovaranja. Kao prvo, funkciji očuvanja i održavanja mira putem obrazovanja pridata je veća vrijednost čime je u spektru zadataka obrazovanja odraslih uzdignut ekonomski aspekt, kao i aspekt osposobljavanja za rad kroz obrazovanje. U tom kontekstu, skrenuta je pažnja na „Teze za dalje obrazovanje”, u kojima je riječ o tržištu obrazovanja i o programima podobnim za to tržište.

Ako se ekonomska, socijalna i kulturna funkcija posmatraju kao suštinski zadatak daljeg obrazovanja i usavršavanja, jasno je da u odnosu na konferenciju u Tokiju, gdje je kulturna funkcija obrazovanja odraslih dobila posebnu pažnju, od sada ekonomska i dijelom socijalna funkcija obrazovanja odraslih jasno stoje u prvom planu.“

Kao posebna pitanja, između ostalog, isticalo se sljedeće:

- funkcija obrazovanja odraslih u kontekstu tehnološkog razvoja,
- nužnost novih napora za opismenjavanje u zemljama u razvoju, ali i u industrijskim zemljama (ovaj aspekt sa stanovišta industrijskih zemalja daje konferenciji u Parizu poseban značaj),
- integracija i reintegracija, oslobađanje od rada u cilju obrazovanja (rezolucija na ovu temu bila je inicijativa njemačke delegacije).

Naravno, i ova konferencija upućuje na sljedeću, i to sa posebnim naglaskom na „*prepoznavanju prava za učenje – jednom od najboljih priloga koji možemo da damo za rješavanje kritičnih problema čovječanstva danas*”. Opšti zaključak je da konferencija iz 1985. godine nije stigla dalje od ritualizovane retorike i da joj je nedostajala „kondicija“ i „skromnost“ da perspektive daljeg razvoja obrazovanja odraslih konkretnije imenuje.

5. Peta Svjetska konferencija za obrazovanje odraslih UNESCO u Hamburgu

Peta svjetska konferencija održana je od 14. do 18. jula 1997. godine u Hamburgu. Za razliku od Pariza koji je bio više ritualizovan i zbunjujući, Hamburg je bio preko mjere vizionarski i jasan. Broj učesnika je iznosio oko 1500, ali kako se mnogo ljudi iz Hamburga i okoline interesovalo za konferenciju, a nisu mogli da budu učesnici u pravom smislu te riječi, vjerovatno je broj učesnika bio iznad pomenute cifre. U specijalnom izdanju izvještaja o CONFINTEA V navedeno je 1411 učesnika, među njima je 428 predstavljalo NVO. Na kraju Pete Svjetske konferencije donijeta su dva dokumenta: „**Hamburška deklaracija**” i „**Agenda za budućnost**”.

Činjenica da je konferencija skraćena na publicističke i obrazovno-političke motive nije njen nedostatak. Naprotiv, time je traženo vrijeme za obrazovanje odraslih svuda i svima – „jedan sat u danu, jedna sedmica u godini”, što je poslužilo kao političko-obrazovni zahtjev u nacionalnim obrazovnim sistemima.

Na konferenciji se razmatralo niz značajnih tema:

1. Učenje u odraslom dobu – Izazov XXI vijeka.
2. Poboljšanje uslova i kvaliteta učenja u odraslom dobu.
3. Obezbjedivanje opšteg prava na opismenjavanje i osnovno obrazovanje.
4. Podrška ravnopravnosti žena kroz učenje u odraslom dobu.
5. Učenje u odraslom dobu i promjene radne sredine.
6. Učenje u odraslom dobu u kontekstu životne sredine, zdravlja i razvoja stanovništva.
7. Učenje u odraslom dobu – Mediji i kultura.
8. Učenje u odraslom dobu i grupe sa posebnim potrebama.
9. Okvir privrednih uslova učenja u odraslom dobu.
10. Intenziviranje internacionalne saradnje i solidarnosti.

CONFINTEA V je vodila obrazovanje odraslih u XXI vijek putem smjernica koje neće lako izgubiti na važnosti. Stvorena je i idejna riznica, koja je unaprijedila naučna razmišljanja, mada nije obavezno inspirisala i državna nastojanja u ovoj oblasti.

6. Šesta Svjetska konferencija za obrazovanje odraslih UNESCO u Belemu⁴

Šesta UNESCO međunarodna konferencija o obrazovanju odraslih (CONFINTEA VI) održana je od 1. do 4. decembra u brazilskom gradu Belemu. Učesnici konferencije bile su nacionalne delegacije država članica i delegacije država koje nisu članovi UNESCO-a, predstavnici agencija UN, multilateralnih i bilateralnih agencija za saradnju, organizacija civilnog društva, privatnog sektora i odrasli polaznici. CONFINTEA VI okupila je delegacije iz 155 zemalja svijeta – oko 1.500 delegata. Obrazovanje odraslih prepoznato je kao jedan od ključnih elemenata prava na obrazovanje i zato je neophodno odmah krenuti u pravcu koji će mladima i odraslima omogućiti da ovo pravo ostvare.

4 Andragoške studije, 2010. br.1, april 2010

„*Belemski okvir za akciju*“ je usvojen kako bi se pokrenula moć i potencijal učenja i obrazovanja odraslih u cilju održive budućnosti za sve.

Preporuke Belemskog okvira za akciju odnose se na:

1. Opismenjavanje odraslih

Pismenost je neophodna osnova koja omogućava mladima i odraslima da iskoriste prilike za učenje u svim fazama ovog kontinuiranog procesa. Pravo na pismenost je nerazdvojni dio Prava na obrazovanje. Pismenost je preduslov za lično, socijalno, ekonomsko i političko osnaživanje. Pismenost je osnovno sredstvo izgradnje kapaciteta pojedinaca da se nose sa stalnim izazovima i složenošću života, kulture, ekonomije i društva. Imajući u vidu trajanje i brojnost izazova kada je u pitanju pismenost, kao i uzaludno trošenje ljudskih resursa i potencijala, neophodno je da se hitno udvostruče naponi kako bi se smanjila nepismenost za 50% do 2015. godine.

2. Politiku

Politika i zakonske mjere u oblasti obrazovanja odraslih moraju biti sveobuhvatne, inkluzivne i integrisane u perspektivi cjeloživotnog učenja koje se zasniva na širokom sektorskom i međusektorskom pristupu, pokrivajući i povezujući sve komponente učenja i obrazovanja.

3. Upravljanje

Dobro upravljanje omogućava primjenu obrazovnih politika u oblasti učenja i obrazovanja odraslih na efikasan, transparentan i odgovoran način, koji podrazumijeva jednakost. Nezamjenljivo je prisustvo i učešće svih interesnih grupa, kao garant da će se odgovoriti na potrebe svih onih koji uče, posebno marginalizovanih grupa.

4. Finansiranje

Učenje i obrazovanje odraslih predstavlja vrijednu investiciju koja donosi korist društvu jer doprinosi stvaranju demokratskog, mirnog, inkluzivnog, produktivnog, zdravog i održivog društva. Neophodna su značajna finansijska ulaganja kako bi se osigurao kvalitet usluga kada je u pitanju učenje i obrazovanje odraslih.

5. Participaciju, inkluziju i jednakost

Inkluzivno obrazovanje neophodno je za razvoj ljudskih potencijala i socijalni i ekonomski razvoj. Omogućavanje pojedincima da razviju svoje potencijale značajno doprinosi dostojanstvenom životu i harmoniji. Niko ne smije biti isključen zbog godina, pola, rase, statusa, jezika, religije, invaliditeta, pripadnosti seoskoj sredini, seksualnog identiteta ili orijentacije, siromaštva, migracija ili boravka u zatvoru. Borba protiv kombinovanih efekata marginalizacije od posebne je važnosti. Neophodno je sprovesti mjere kojima se povećava motivacija i obezbjeđuje pristup obrazovanju za sve.

6. Kvalitet

Kvalitet u učenju i obrazovanju predstavlja holistički, multidimenzionalni koncept i praksu koja zahtijeva stalnu pažnju i razvoj. Njegovanje kulture kvaliteta učenja odraslih zahtijeva odgovarajući sadržaj i odgovarajuće načine pružanja usluga, procjene potreba usmjerenih na onoga koji uči, sticanje višestrukih kompetencija i znanja, profesionalizaciju nastavnika, obogaćivanje sredine za učenje i osnaživanje pojedinaca i lokalnih zajednica.

CONFINTEA VI je skup visokog zvaničnog nivoa – nosi oznaku međunarodne konferencije kategorije II. Visoke nacionalne delegacije, govori visokih zvaničnika i renomirani gosti obilježili su konferenciju. Program konferencije obuhvatao je plenarne govore visokih zvanica, prezentacije, okrugle stolove, panel disk-

usije, 32 radionice, izložbu učesnika sa svih kontinenata itd. Naročit značaj imao je rad nekoliko centralnih konferencijskih tijela (The Steering Committee, The Drafting Committee i The Commission).

Glavni ishod konferencije jeste „**Belemski okvir za akciju**“, kojim se jednoglasno pozivaju sve vlade da što prije, urgentno, stave „na dnevni red“ obrazovanje i učenje odraslih i da povećaju napore na dostizanju već postavljenih ciljeva u ovoj oblasti, naročito onih koji su definisani u „*Obrazovanju za sve*“ i „*Milenijskim ciljevima razvoja*“. Obrazovanje i učenje odraslih u ovom dokumentu posmatraju se u kontekstu cjeloživotnog učenja, naglašava se da ono obuhvata sve forme, tipove i najrazličitije sadržaje učenja i uključuje sva starosna doba, da obrazovanje i učenje odraslih ima ključnu ulogu u suočavanju sa izazovima savremenog svijeta – ekonomskim, političkim i socijalnim, ukazuje se na značaj pismenosti i nužnost da se pojačaju napori da se smanji broj nepismenih i funkcionalno nepismenih kao početni korak u osnaživanju pojedinaca i ostvarivanju prava na obrazovanje, ali i drugih prava. „Belemski okvir za akciju“ sadrži i niz vrlo konkretnih preporuka o tome kako se ovi ciljevi mogu ostvariti, koje su svrstane u nekoliko kategorija – Politika, Upravljanje, Finansiranje, Participacije, Inkluzija, Jednakost, Kvalitet i Monitoring ostvarenja ciljeva postavljenih u ovom dokumentu.

EU STRATEŠKI OKVIR ZA OBRAZOVANJE ODRASLIH

Strategija Evropa 2020 za pametan, održiv i inkluzivan razvoj

Od država članica EU se očekuje da, uzimajući u obzir okvir Strategije Evropa 2020, precizno definišu sopstvene ciljeve i rezultate, kao i mjere koje će biti realizovane u narednom finansijskom periodu (posle 2013. godine) kroz nacionalne budžete, strukturne fondove i ostale izvore finansiranja kako bi se dostigli utvrđeni dugoročni zajednički ciljevi. Strategija Evropa 2020 fokusirana je na tri međusobno povezana prioriteta:

1. **Pametan rast** - razvoj ekonomije zasnovane na znanju i inovacijama (naučno- tehnološka istraživanja i razvoj, inovacije, obrazovanje i digitalno društvo).
2. **Održivi rast** - istovremeno podstiče konkurentnost i proizvodnju koja se efikasnije odnosi prema resursima.
3. **Inkluzivni rast** – bolja participacija na tržištu rada, borba protiv siromaštva i socijalna kohezija.

Nova Strategija kroz pet kvantitativnih ciljeva definiše gdje bi EU trebalo da bude kroz 10 godina:

1. Podići stopu zaposlenosti populacije starosti od 20. do 64. godine sa 69% na 75% kroz veće učešće mladih ljudi, starijih radnika i nekvalifikovanih radnika i bolju integraciju legalnih migranata.
2. Povećati procenat BDP-a koji se izdvaja za istraživanje i razvoj sa 1,9 na 3%.
3. Ostvariti „20/20/20“ klimatsko-energetski cilj – 20% smanjenja emisije gasova koji izazivaju efekat staklene bašte u odnosu na 1990. godinu, (ili čak za 30% ako dozvole uslovi), 20% povećanje udjela obnovljivih izvora energije u finalnoj potrošnji i za 20% povećanje energetske efikasnosti.
4. Smanjiti stopu ranog napuštanja škole na ispod 10% sa trenutnih 15%, uz istovremeno povećanje procenta stanovništva sa diplomom visokoškolske ustanove sa 31% na 40%.
5. Smanjiti broj ljudi koji žive ispod linije siromaštva za 25%, što će predstavljati izlazak preko 20 miliona ljudi iz siromaštva.

U drugoj polovini 2010. godine, Evropski savjet usvojio je deset integrisanih smjernica koje treba da obezbijede realizaciju 5 strateških ciljeva do 2020. godine:

1. Obezbeđivanje kvaliteta i održivosti javnih finansija.
2. Rješavanje makroekonomskih debalansa.
3. Smanjivanje debalansa disproporcija u evro zoni.
4. Optimizovanje podrške za istraživanje i razvoj i inovacije, jačanje trougla znanja i oslobađanje potencijala digitalne ekonomije.
5. Poboljšanje efikasnosti resursa i smanjenje emisije gasova staklene bašte.
6. Poboljšanje poslovnog i potrošačkog okruženja i modernizacija industrijske baze.
7. Povećanje participacije – učešća na tržištu rada i smanjenje strukturne nezaposlenosti – (usljed rasporaka između ponude i potražnje).
8. Razvijanje kvalifikovane radne snage odgovarajući na potrebe tržišta rada, unapređenje kvaliteta posla i cjeloživotno učenje.
9. Poboljšanje performansi sistema obrazovanja i obuke na svim nivoima i povećanje učešća u visokom obrazovanju.
10. Promovisanje socijalne inkluzije i borba protiv siromaštva.

Prvih šest smjernica se odnose na probleme ekonomske politike, a preostale četiri na politiku zapošljavanja. Treba naglasiti uključivanje posebne smjernice o unapređenju socijalne inkluzije i smanjenju siromaštva (br. 10) koja potvrđuje fokus Strategije na borbu protiv siromaštva.

STRATEŠKI OKVIR ZA EVROPSKU SARADNJU U OBLASTI OBRAZOVANJA OBUKE „OBRAZOVANJE I OSPOSOBLJAVANJE 2020 (ET 2020)“

Jedan od glavnih ciljeva ove Strategije koje zemlje članice EU nastoje ostvariti putem otvorene metode koordinacije je - da cjeloživotno učenje i mobilnost postanu stvarnost provođenjem strategija cjeloživotnog učenja, razvojem okvira kvalifikacija i mjera koje omogućavaju fleksibilnije načine učenja i promovisanjem učenja kroz mobilnost.

Strateškim okvirom za evropsku saradnju u oblasti obrazovanja i osposobljavanja „Obrazovanje i osposobljavanje 2020 (ET 2020)“, (2009/C 119), propisano je da na nacionalnom nivou treba:

- dati snažan podsticaj sprovođenju Evropskog kvalifikacionog okvira stvaranjem nacionalnih kvalifikacionih okvira;
- osigurati da se kompetencije koje su nužne za učestvovanje u nastavku učenja i na tržištu rada stiču i prepoznaju kroz cjelokupni presjek opšteg, stručnog, visokog obrazovanja i obrazovanja odraslih, uključujući i neformalno i informalno učenje;
- razvijati partnerstva između svijeta obrazovanja/osposobljavanja i posla, ponajprije uključivanjem socijalnih partnera u planiranje edukacije i pripremu osposobljavanja.

Ovim dokumentom definisani su ključni strateški ciljevi:

Strateški cilj 1: Cjeloživotno učenje i mobilnost učiniti realnim

Pored ostalog podrazumijeva:

- razvoj Nacionalnog okvira kvalifikacija (NQF),
- omogućavanje različitih puteva učenja,
- stvaranje uslova za priznavanje neformalnog i informalnog učenja,
- obezbjeđivanje transparentnosti procesa i priznavanja ishoda učenja,
- promovisanje i podržavanje obrazovanja odraslih,
- unapređivanje karijerne orijentacije,
- činjenje učenja atraktivnijim;

Strateški cilj 2: Poboljšanje kvaliteta i efikasnosti obrazovanja i obuke

Pored ostalog podrazumijeva:

- obezbjeđivanje sticanja ključnih kompetencija za svakog pojedinca,
- razvijanje izvrsnosti i atraktivnosti svih nivoa obrazovanja i obuke,
- podizanje nivoa osnovnih vještina kao što su jezička i matematička pismenost,
- učiniti matematiku, nauku i tehnologiju atraktivnijim i jačati lingvističke kompetencije,
- obezbjeđivanje visokog kvaliteta nastave,
- obezbjeđivanje kontinuiranog profesionalnog razvoja nastavnika i trenera,
- učiniti profesiju nastavnika atraktivnijom,
- razvijanje efikasnih sistema osiguranja kvaliteta,
- unapređivanje upravljanja i rukovođenja u obrazovnim institucijama i institucijama za obuku;

Strateški cilj 3: Unapređenje pravednosti, društvene kohezije i aktivnog građanstva

Pored ostalog podrazumijeva:

- obezbjeđivanje uslova svim građanima za cjeloživotno sticanje, unapređivanje i razvijanje kako posebnih poslovnih vještina, tako i ključnih kompetencija,
- obezbjeđivanje visokog kvaliteta ranog obrazovanja djece,
- unapređenje inkluzivnog obrazovanja,
- obezbjeđivanje uslova da osobe sa posebnim potrebama i migranti steknu obrazovanje,
- unapređenje interkulturalnih kompetencija, demokratskih vrijednosti i poštovanja osnovnih ljudskih prava i životne okoline,
- sprečavanje svih oblika diskriminacije.

Mjerila kojima se definišu postignuća strateških ciljeva su:

- Do 2020. godine prosječno najmanje 15% populacije treba da je uključeno u cjeloživotno učenje (Prosjeck u EU – 10,7%, Crna Gora – 3,1% (2013), Rumunija 1,5%, Danska 31,7% .).
- Do 2020. godine udio petnaestogodišnjaka sa slabim rezultatima iz matematike, čitanja i prirodnih nauka treba da bude ispod 15%.
- Do 2020. godine najmanje 40% lica između trideset i četrdeset godina treba da ima tercijarno obrazovanje.

“OBRAZOVANJE I OBUKA 2010” KLJUČNE SPOSOBNOSTI ZA DUGOROČNO UČENJE

Marta 2000. godine, Evropski Savjet u Lisabonu je postavio novi strateški cilj za Evropsku uniju: da postane najkonkurentnija i što se znanja tiče najdinamičnija ekonomija na svijetu, sposobna za kontinuirani ekonomski razvoj sa većim brojem radnih mjesta, koja su uz to i kvalitetnija zajedno sa većom socijalnom kohezijom. Da bi se ovo postiglo, evropski sistem za obrazovanje i obuku se mora prilagoditi zahtjevima društva zasnovanom na znanju i potrebama unaprijeđenog nivoa i kvaliteta zapošljavanja. Jedna od glavnih komponenti ovog pristupa je promocija novih osnovnih vještina-konkretnije, Evropski Savjet u Lisabonu je pozvao zemlje članice, Savjet i Komisiju da osnuju evropske okvire koji definišu nove osnovne vještine- koje će obezbijediti dugoročno učenje. Ovi okviri treba da pokriju informatičke nauke, tehnološku kulturu, strane jezike, preduzetništvo i socijalne vještine.

Godinu dana kasnije, Evropski Savjet u Štokholmu usvojio je dokument koji identifikuje tri strateška cilja (kvalitet, pristupačnost i otvorenost sistema za obrazovanje i obuku), koji su raščlanjeni na 13 povezanih ciljeva. Evropski Savjet u Barseloni je februara 2002. godine usvojio detaljan radni program za postizanje ovih osnovnih ciljeva do 2010. godine. Ovaj detaljan program proširio je listu osnovnih vještina na sljedeće:

1. pismenost (uključujući i numeričku),
2. osnovne vještine u matematici, nauci i tehnologiji, informatici i upotrebi tehnologije,
3. ravijanje vještina učenja, socijalnih vještina, preduzetništva i opšte kulture.

Evropski savjet u Barseloni je, takođe, naglasio potrebu za koracima koji će poboljšati ovladavanje ovim vještinama. Posebno je skrenuo pažnju na digitalnu pismenost i strane jezike.

Glavni cilj radne grupe bio je da identifikuje i definiše šta su to nove vještine i kako se one mogu bolje integrisati u kurikulumu, održavati i razvijati kroz život. Posebna pažnja se posvetila onima sa specijalnim potrebama, onima koji su napustili školu i odraslima.

Zajednički izvještaj Savjeta i Komisije iz 2010. godine o implementaciji radnog programa „Obrazovanje i obuke 2010, naglašava da je učenje odraslih jednako važno za obezbjeđivanje ovih usluga kako bi se pokrio niz ključnih kompetencija. Ovaj Izvještaj, takođe, bilježi da je veliki izazov omogućiti da svi polaznici imaju korist od inovativnih metodologija, uključujući i učenje odraslih.

„**Strategija Evropa 2020 za pametan, održiv i inkluzivan razvoj**“ prepoznaje cjeloživotno učenje i razvoj vještina kao jedan od ključnih odgovora na trenutnu ekonomsku krizu, starenje populacije i ključan element ekonomske i socijalne strategije Evropske unije. Ova kriza posebno je istakla važnu ulogu koju obrazovanje odraslih igra u dostizanju ciljeva Evropa 2020, dajući priliku odraslima – posebno starijim radnicima i radnicima sa nedovoljno vještina – da unaprijede svoje sposobnosti kako bise adaptirali na promjene na tržištu rada i u samom društvu. Obrazovanje odraslih pruža dosta prilika za unapređenje sopstvenih vještina ili prekvalifikaciju onih radnika koji su nezaposleni, koji su žrtve restrukturiranja firmi ili mijenjaju svoju karijeru, a takođe doprinosi i socijalnoj inkluziji, aktivnom građanstvu i ličnom razvoju. „**Evropskom agendom za obrazovanje odraslih**“ (2011/C 372/01) utvrđene su prioritetne oblasti za period 2012-2014.

Uzimajući u obzir specifične okolnosti u svakoj od država članica, a u skladu sa nacionalnim prioritetima, pozivaju se države članice da, gdje je to moguće, uz podršku Komisije, usmjere svoje napore na dolje navedene oblasti koje imaju najviše veze sa njihovim pojedinačnim potrebama:

1. Cjeloživotno učenje i mobilnost postaju realnost

U cilju povećanja i proširenja participacije odraslih u cjeloživotnom učenju, kao odgovor na dogovoreni cilj EU od 15% učešća odraslih, kao pomoć povećanju procenta mladih sa trogodišnjom školom ili ekvivalentnim kvalifikacijama na 40%, države članice se pozivaju da usmjere svoje aktivnosti na:

- Stimulisanje potražnje i razvoj sveobuhvatnih i lako dostupnih sistema za informisanje i vođenje, sa posebnim fokusom na ugrožene grupe, đake koji rano napuštaju školu, mlade koji nisu obuhvaćeni sistemom obrazovanja, zapošljavanja ili obuka, niskokvalifikovane odrasle, posebno one koji nisu u potpunosti pismeni, pa onda i za programe „Druga šansa” koji treba da dovedu do priznavanja nivoa evropskog okvira kvalifikacija.
- Promocija uključivanja poslodavaca u učenje na radnom mjestu, u cilju sticanja vještina koje su specifične za određeni posao i opštih vještina, putem kreiranja fleksibilnijeg radnog rasporeda.
- Promocija fleksibilnih načina učenja za odrasle, uključujući širi pristup visokom obrazovanju za one koji nemaju pristup sticanju kvalifikacija u redovnom sistemu obrazovanja i deversifikacija prilika za učenje odraslih koje nude institucije visokog obrazovanja.
- Uspostavljanje funkcionalnog sistema za validaciju neformalnog i informalnog obrazovanja i promocija njihovog korišćenja među odraslima svih godišta i svih nivoa kvalifikacija, kao i kompanija i organizacija.

2. Unapređenje kvaliteta i efikasnosti obrazovanja i obuka

U cilju izgradnje jakog sektora obrazovanja odraslih, pozivaju se države članice da usmjere svoje napore na:

- Razvoj mehanizama za osiguranje kvaliteta za pružaoce obuka u obrazovanju odraslih, npr. putem sistema akreditacije, imajući u vidu postojeće okvire/standarde u drugim sektorima.
- Unapređivanje kvaliteta osoblja zaposlenog u obrazovanju odraslih, npr. definisanje profila kompetencija, uspostavljanje efikasnih sistema inicijalnih obuka i profesionalnog razvoja, omogućavanja mobilnosti nastavnika, trenera i ostalog osoblja u obrazovanju odraslih.
- Osiguranje održivog i transparentnog sistema za finansiranje obrazovanja odraslih, koje se zasniva na zajedničkoj odgovornosti, uključujući visok nivo preuzetih obaveza od strane države i podršku onima koji ne mogu da ga priušte, izbalansirana raspodjela sredstava, adekvatna preraspodjela finansiranja od strane svih aktera i traženje inovativnih načina za efikasnije i efektivnije finansiranje.
- Razvijanje mehanizama koji bi doprinijeli da pružene usluge u obrazovanju bolje odslikavaju potrebe

na tržištu rada i da omogućavaju sticanje kvalifikacija i razvoj novih vještina koje će unaprijediti kapacitete ljudi da se adaptiraju na nove zahtjeve društva koje se stalno mijenja.

- Intenziviranje saradnje i stvaranje partnerstava između svih aktera i pružaoca usluga u obrazovanju odraslih, socijalnih partnera i organizacija civilnog društva, posebno na regionalnom i lokanom nivou, u kontekstu razvoja „regiona učenja” i lokalnih centara učenja.

3. Promocija jednakosti, socijalne kohezije i aktivnog građanstva putem obrazovanja odraslih

U cilju razvijanja kapaciteta sektora za obrazovanje odraslih da promoviše socijalnu koheziju i omogući ljudima kojima je to potrebno putem davanja „druge šanse” za učenje i ostalih životnih prilika, kao i da doprinese smanjenju procenta onih koji rano napuštaju školovanje na ispod 10%, države članice se pozivaju da svoje aktivnosti usmjere na:

- Unapređivanje vještina pismenosti i računanja, razvoj digitalne pismenosti, prilika za odrasle da razvijaju bazične vještine i pismenost koja je potrebna da bi aktivno učestvovali u modernom društvu (npr. ekonomska i finansijska pismenost, građanska, kulturna i politička svijest, učenje o zdravim stilovima života, svijest o potrošačkim pravima i medijima).
- Povećanje broja usluga i podsticajnih mjera za uključivanje pojedinaca u obrazovanje odraslih kao način unapređivanja socijalne inkluzije i aktivnog učešća u zajednici i društvu, unapređenje pristupa obrazovanju odraslih za imigrante, Rome i druge ranjive grupe, kao i obezbjeđivanje mogućnosti za učenje izbjeglica i osoba koje traže azil, uključujući i učenje jezika zemlje domaćina, gde je to moguće.
- Povećanje prilika za učenje starijih odraslih u kontekstu aktivnog starenja, uključujući volonterizam i promociju inovativnih načina međugeneracijskog učenja i inicijativa za korišćenje znanja, vještina i kompetencija starijih ljudi za dobrobit cijelog društva.
- Odgovaranje na obrazovne potrebe osoba sa invaliditetom i osoba u specifičnim situacijama u kojima su isključeni iz procesa učenja, kao što su boravak u bolnici, domovima za njegu i zatvorima, i omogućavanje adekvatne podrške.

4. Povećanje kreativnosti i inovacije kod odraslih i unapređivanje njihovih sredina za učenje

U cilju razvoja novih pedagoških metoda i kreativne sredine za učenje u obrazovanju odraslih, promocije obrazovanja odraslih kao sredstva za podsticanje kreativnosti i kapaciteta za inovacije građana, pozivaju se države članice da usmjere svoje napore na:

- Promociju sticanja transferzalnih kompetencija kao što su učiti da učimo, osjećaj inicijative i preduzetništva, svijest o različitim kulturama i izražavanju, a posebno primjena Evropskog okvira ključnih kompetencija u okviru sektora za obrazovanje odraslih.
- Povećanje uloge organizacija koje se bave kulturom (kao što su muzeji, biblioteke, itd.), organizacija civilnog društva, sportskih organizacija i ostalih tijela koje kreiraju kreativna i inovativna okruženja za neformalno i informalno učenje.
- Bolje korišćenje informaciono-komunikacionih tehnologija u kontekstu obrazovanja odraslih, npr. korišćenje novih mogućnosti za učenje na daljinu i stvaranje alatki za e-učenje i platforme kako bi se obuhvatile nove ciljne grupe, posebno one koje imaju posebne potrebe i one koje žive u udaljenim krajevima.

U cilju naglašavanja gore navedenih prioritarnih oblasti koje su u skladu sa strateškim ciljevima „ET 2020”, države članice se dalje pozivaju da doprinesu unapređenju prikupljanja, uporedivosti i analizi informacija i podataka o obrazovanju odraslih na evropskom, nacionalnom regionalnom i lokalnom nivou:

5. Unapređenje baze znanja o obrazovanju odraslih i praćenje sektora za obrazovanje odraslih

Države članice pozvane su da svoje aktivnosti usmjere na:

- Aktivno učestvovanje i implementaciju glavnih rezultata iz najvažnijih međunarodnih istraživanja i studija kao što su Istraživanje o obrazovanju odraslih (AES), Istraživanje o kontinuiranim stručnim obukama (CVTS) i Program za međunarodnu procjenu kompetencija odraslih (PIAAC).
- Pojačavanje napora da se prikupi dovoljno osnovnih podataka o npr. participaciji, pružiocima usluga, finansiranju, ishodima i široj koristi za učenje odraslih i društva, prikupljajući podatke i o osobama koje imaju više od 64 godine u cilju produžavanja radnog vijeka.
- Poboljšanje procesa praćenja i procjena uticaja na razvoj i djelovanje sektora za obrazovanje odraslih na evropskom, nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou, bolje koristeći postojeće instrumente gdje je to moguće.
- Pojačavanje istraživanja i dubinskih analiza problema koji se odnose na obrazovanje odraslih, proširivanje okvira istraživanja kako bi se uključila nova polja i podstaklo na interdisciplinarne analize.
- Izvještavanje o politikama u oblasti učenja kao dio zajedničkog izvještaja o „ET 2020”.

INICIJATIVA MLADI U AKCIJI

„Mladi u akciji“ (COM 2010, 477) je program Evropske unije koji je namijenjen mladima. Cilj programa je podsticanje aktivnog građanstva, solidarnosti i tolerancije među mladima i njihova aktivna participacija u oblikovanju budućnosti Evropske unije. Program podstiče mobilnost unutar i izvan granica Evropske unije, neformalno učenje i interkulturalni dijalog, uključenost svih mladih ljudi bez obzira na njihovo obrazovanje, socijalnu i kulturnu pozadinu. Program je pokrenut od strane Evropske komisije. Prvi segment ovog programa realizovan je u periodu 2007-2013. godine.

Sa novim finansijskim periodom u Evropskoj uniji razvijen je novi program za mlade „Erasmus+, Youth in Action“, koji je namijenjen sticanju vještina i povećanju zapošljivosti mladih kroz formalno i neformalno obrazovanje i sport. U periodu 2014-2020. godine, program će pružiti mogućnosti za veliki broj mladih da uče, stiču nove kompetencije, stiču radna iskustva i volontiraju u evropskim zemaljama.

Sredstva za aktivnosti mladih u okviru „Erasmus+, Youth in Action“ programa imaju za cilj poboljšanje ključnih kompetencija, vještina i zapošljivosti mladih, promovisanje socijalne uključenosti mladih, blagostanje, njegovanje rada sa mladima i unapređenje politike za mlade na lokalnom, nacionalnom i međunarodnom nivou.

Konkretno u području mladih, „Erasmus+, Youth in Action“ program nudi tri glavne mogućnosti:

- **Akcija 1: Mogućnost mobilnosti za mlade ljude koji rade s mladima.**

Mladi imaju priliku da učestvuju u razmjenama za mlade, kao i da volontiraju u periodu do jedne godine u jednoj od evropskih zemalja. Mogućnost za profesore, nastavnike, trenere, koji rade sa mladima, u obrazovnim ustanovama i organizacijama civilnog društva da se usavršavaju i/ili ostvare profesionalno iskustvo u drugoj zemlji. Mladi ili profesionalci koji rade sa mladima mogu provesti neko vrijeme u organizaciji koja se bavi pitanjem mladih u nekoj od evropskih zemalja radi sticanja praktičnih znanja ili transfera dobre prakse.

- **Akcija 2: Mogućnost saradnje za razvoj inovacija i razmjenu dobre prakse.**

Programi se mogu finansirati u partnerstvu sa organizacijama iz drugih zemalja koje ovaj program mogu da koriste. Projekti u sklopu ove akcije podstiču transnacionalne aktivnosti mobilnosti gdje su ciljna grupa mladi (studenti, pripravnici, stažisti i volonteri), a osoblje (profesori, učitelji, treneri) koji rade s mladima i ljudima koji rade u organizacijama koje djeluju na polju obrazovanja i osposobljavanja mladih.

- **Akcija 3: Mogućnosti za reformu politika.**

Erasmus + program će financirati strateške aktivnosti koje podržavaju reformu politike na teritoriji Evropske unije. Sredstva kroz ovu akciju namijenjena su području mladih i mogu biti realizovana u vidu sastanaka između mladih i donosioca odluka.

Organizacije iz zemalja Zapadnog Balkana mogu učestvovati u „Erasmus +, Youth in Action“ kao nosioci ili kao partneri:

Nosioci mogu biti u sljedećim aktivnostima:

- Izgradnja kapaciteta u području mladih, posebno u kontekstu Zapadnog Balkana. Svaki projekat mora sadržati barem jednu aktivnost mobilnosti: razmjena mladih, evropski volonterski servis ili mobilnost mladih, za aktivnosti u okviru Akcije 1.

Partneri u sljedećim aktivnostima:

- Razmjene mladih, Evropski volonterski servis i mobilnost mladih u projektima unutar Akcije 1.
- Strateška partnerstva za mlade u projektima unutar Akcije 2 (pod određenim uslovima).
- Susreti mladih i donosioca odluka na području mladih u projektima unutar Akcije 3.

AGENDA ZA NOVE VJEŠTINE I NOVA RADNA MJESTA: EVROPSKI DOPRINOS PUNOJ ZAPOSLENOSTI ⁵

Cilj ove inicijative je olakšati sticanje odgovarajućih vještina i kompetencija i omogućiti njihovo aktivno korišćenje na radnom mjestu. Da bi se isto ostvarilo važno je izraditi najbolja moguća predviđanja o vještinama koje će biti potrebne u budućnosti i pomoći pri razvijanju tih vještina kroz obrazovanje i osposobljavanje.

EU je dala ambiciozan cilj – utvrdila je ciljanu stopu zaposlenosti od 75% za žene i muškarce do 2020. godine, za starosnu grupu od 20. do 64. godine, to je moguće ostvarljivo ukoliko se pokrene odlučna akcija usmjerena na 4 prioriteta:

1. Bolje funkcionisanje tržišta rada, primjenjujući politike fleksibilnosti.
2. Bolje obučena radna snaga, sposobna na brzo prilagođavanje promjenama i novim oblicima organizacije rada.
3. Veći kvalitet radnih mjesta i bolji uslovi rada – visok kvalitet rada u EU prati i visoka radna produktivnost i stepen aktivnosti.
4. Snažnija politika za podsticanje stvaranja novih radnih mjesta i tražnje za novom radnom snagom.

Glavna odgovornost i instrumenti za postizanje ovih ciljeva leže u državama članicama, u skladu sa ugovorom i principom supsidijarnosti. Ova ključna inicijativa “Agenda za nove vještine i nova radna mjesta” sadrži kroz 13 ključnih aktivnosti i prateće i pripremne mjere. Komisija će obezbijediti da ciljevi ove Agende budu uzeti u obzir u zemljama koje pretenduju da uđu u EU.

Prioriteti Agende:

1. Smanjivanje segmentacije i olakšavanje promjene radnog mjesta i drugih prelazaka na tržištu rada – u susret fleksibilnosti.
2. Omogućavanje sticanja potrebnih vještina za zaposlenje.
3. Unapređenje kvaliteta rada i uslova rada.
4. Podrška stvaranju novih radnih mjesta.

⁵ Obavještenje Komisije Evropskom Parlamentu, Savjetu, Evropskom i socijalnom komitetu i komitetu regiona – COM 2010, 682

AKCIONI PLAN ZA UČENJE ODRASLIH: UVIJEK JE DOBRO VRIJEME ZA UČENJE ⁶

Komisija Evropske Zajednice je u komunikaciji o učenju odraslih „Nikada nije kasno za učenje“ iz 2006. godine naglasila važnost učenja odraslih kao vitalnu komponentu cjeloživotnog učenja. Učenje odraslih ima ključnu ulogu u razvoju građanstva i kompetencija. Ovaj Akcioni plan se fokusira na one koji su obespravljani zbog niskog nivoa pismenosti, neadekvatnih radnih vještina i/ili vještina neophodnih za uspješnu integraciju u društvo. Zavisno od države članice, pomenuto uključuje migrante, starije osobe, žene ili osobe sa invaliditetom. Akcioni plan započinje premisom da potreba za visoko kvalitetnim i pristupačnim sistemom obrazovanja odraslih nije više tema rasprave, uzimajući u obzir izazove sa kojima se susreće Evropa u nadolazećem periodu, a to su:

- Redukovanje nedostatka radne snage usljed demografskih promjena podizanjem nivoa vještina cjelokupne radne snage i usavršavanjem nisko stručnih radnika (80 miliona u 2006. godini). Učenje odraslih može doprinijeti u oba slučaja, i to brzo i efektivno.
- Aktualizovanje problema perzistentno visokog broja onih koji napuštaju školu u ranoj fazi (blizu 7 miliona u 2006. godini), pružanjem druge prilike onima koji su ušli u odraslo doba bez neophodnih kvalifikacija; Redukovanje perzistentnog problema siromaštva i socijalnog odbacivanja marginalizovanih grupa. Učenje odraslih može da unaprijedi vještine ljudi i pomogne im u realizovanju ideje aktivnog građanstva i lične autonomije.
- Podizanje nivoa integracije migranata u društvu i **tržište radne snage**. Učenje odraslih nudi prilagođene kurseve, uključujući i učenje 155 jezika, što bi doprinijelo njihovoj integraciji. Učešće u procesu učenja odraslih u zemlji može doprinijeti validaciji i priznavanju kvalifikacija koje posjeduju.

Podizanje nivoa participacije u cjeloživotnom **učenju, sa posebnim** naglaskom na činjenicu da ona opada nakon 34 godine, i to u vrijeme kada se bilježi porast prosječnih godina radne snage širom Evrope. Neophodno je da ih paralelno prati i podizanje nivoa učenja odraslih radnika. Opšti cilj Akcionog plana je da implementira svih pet ključnih poruka koje su ustanovljene u **komunikaciji „Nikada nije kasno za učenje“**, a to su da se:

- uklone barijere participaciji,
- podigne kvalitet i efikasnost ovog sektora,
- ubrza proces validacije i priznavanja kompetencija,
- osiguraju dovoljna finansijska sredstva,
- osigura praćenje ovog sektora.

UČENJE ODRASLIH: NIKAD NIJE KASNO ZA UČENJE. ⁷

Učenje odraslih podrazumijeva sve forme učenja koje koriste odrasli pošto napuste početno obrazovanje i podučavanje, dokle god da su došli u tom procesu. Ovaj sektor obuhvata formalne i neformalne oblike učenja. Odlukom Evropskog parlamenta donesenom 16. januara 2008. godine o obrazovanju odraslih „**Nikada nije kasno za učenje**“ podstiču se države članice da promovišu sticanje znanja i razvijanje kulture cjeloživotnog učenja, a da pri tom vode računa da primjenjuju politiku zasnovanu na rodnoj ravnopravnosti, kako bi učenje odraslih učinile privlačnijim, pristupačnijim i efikasnijim.

Generalna poruka ovog dokumenta glasi:

Zemlje članice moraju imati efikasan sistem obrazovanja odraslih integrisan u strategiju celoživotnog učenja, koji omogućava:

1. povećan pristup tržištu rada,
2. bolju socijalnu integraciju,
3. bolju pripremu za aktivno starenje.

⁶ (KOMISIJA EVROPSKE ZAJEDNICE Brisel, 27. 9. 2007. godine)

⁷ (EK, 23. 10. 2006.) COM (2006.) 614 final

EU PREPORUKE ZA RAZVOJ SISTEMA OBRAZOVANJA ODRASLIH

ZAKLJUČCI IZ RIGE MINISTARA ZADUŽENIH ZA STRUČNO OBRAZOVANJE I OSPOSBLJAVANJE, A U SKLOPU KOPENHAŠKOG PROCESA O POJAČANOJ EVROPSKOJ SARADNJI U STRUČNOM OBRAZOVANJU I OSPOSBLJAVANJU

Ministri zaduženi za stručno obrazovanje i osposobljavanje zemalja članica EU-a, zemalja kandidatkinja i Islanda, Norveške i Lihtenštajna potvrdili su nove rezultate koje treba ostvariti u periodu 2015 - 2020, a u sklopu Kopenhaškog procesa o pojačanoj evropskoj saradnji u stručnom obrazovanju i osposobljavanju. Ministri su iskazali svoju predanost „podizanju sveukupnog kvaliteta i statusa stručnog obrazovanja“, a u skladu sa strateškim ciljevima dokumenta “Obrazovanje i osposobljavanje 2020” (Strategija ET 2020), te su stoga podržali jači evropski rast i zapošljivost.

Zaključci iz Rige, koje su potvrdili evropski socijalni partneri i Evropska komisija, usmjereni su na pet prioriteta područja:

- podsticanje svih oblika učenja kroz rad;
- dalji razvoj osiguravanja kvaliteta u stručnom obrazovanju i osposobljavanju i pružanje informacija o potrebama tržišta rada inicijalnom i kontinuiranom stručnom obrazovanju;
- unapređenje dostupnosti stručnog obrazovanja i kvalifikacija za sve - kroz fleksibilne puteve i mogućnosti za prohodnost, i to boljim usmjeravanjem i vrednovanjem neformalnog i informalnog učenja;
- jačanje ključnih kompetencija u inicijalnom i kontinuiranom stručnom obrazovanju;
- osiguranje inicijalnog i kontinuiranog profesionalnog razvoja nastavnika, pripravnika i mentora u stručnom obrazovanju.

Snažna saradnja socijalnih partnera i drugih aktera je ključni faktor u postizanju ovih ciljeva. Usmjerenost na ishode učenja i korišćenje zajednički razvijenih alata transparentnosti su buduća glavna načela, kao i efikasno finansiranje i podsticanje inovativnosti.

PREPORUKE SAVJETA EVROPSKE UNIJE O VALIDACIJI NEFORMALNOG I INFORMALNOG UČENJA⁸

Validacija ishoda učenja, znanja, vještina i kompetencija stečenih kroz sistem formalnog i neformalnog učenja može imati izuzetno važnu ulogu u jačanju zapošljivosti i mobilnosti, ali i povećanja motivacije za cjeloživotnim učenjem, posebno u slučaju socioekonomske isključenosti i niskih kvalifikacija.

Rezolucija Evropskog savjeta od 28. novembra 2011. godine, koja predstavlja inoviranu agendu za učenje odraslih predviđa kao jedan od prioriteta stavljanje u potpunu upotrebu (2012-2014) sistem za validaciju neformalnog i informalnog učenja i promociju njegove upotrebe kod odraslih svih uzrasta i svih nivoa kvalifikacija, kao i od strane preduzeća i drugih organizacija.

Rezolucija Evropskog savjeta od 19. decembra 2002. godine, koja se odnosi na strategiju ET 2020 i na osnovu Kopenhaške deklaracije od 30. novembra 2002. godine, zahtijeva se razvoj niza zajedničkih principa koji se odnose na validaciju neformalnog i informalnog učenja. Evropski vodič za validaciju neformalnog i informalnog učenja objavio je CEDEFOP 2009. godine.

Zemlje članice moraju, uzimajući u obzir mogućnost svakog pojedinca da stekne znanja i vještine van formalnog sistema obrazovanja i obuke, uključujući mogućnost njihovog sticanja kroz mobilnost, omogućiti

8 - 20/12/2010

njihovu upotrebu tokom karijere i daljeg učenja, te stoga moraju:

- Staviti u upotrebu, ne kasnije od 2018. godine, uvažavajući nacionalne okolnosti i specifičnosti sistema, za validaciju neformalnog i informalnog učenja;
- Promovisati uključenost u razvoj i implementaciju preporuka za sve stejkholdere, poslodavce, Uniju poslodavaca, Privrednu komoru, nacionalna tijela koja su zadužena za prepoznavanje kvalifikacija, službe za zapošljavanje, omladinske aktiviste, provajdere obrazovanja i obuka i NVO.

PREPORUKE EVROPSKOG PARLAMENTA I SAVJETA O EVROPSKOM OKVIRU KVALIFIKACIJA ZA CJELOŽIVOTNO UČENJE ⁹

U Preporukama Evropskog parlamenta i Savjeta o Evropskom okviru kvalifikacija za cjeloživotno učenje (2008/C 111/01) navedeno je:

1. Korišćenje Evropskog kvalifikacionog okvira kao referentnog alata za upoređenje nivoa kvalifikacija različitih kvalifikacionih sistema i promovisanje kako cjeloživotnog učenja i jednakih mogućnosti u društvu znanja tako i daljnju integraciju Evropskog tržišta rada, poštujući bogatu raznolikost nacionalnih obrazovnih sistema.
2. Povezivanje nacionalnih kvalifikacionih sistema s Evropskim kvalifikacijskim okvirom i, tamo gdje je to prikladno, razvijanje nacionalnih kvalifikacionih okvira u skladu s nacionalnim zakonodavstvom i praksom.
3. Usvajanje odgovarajućih mjera kako bi do 2012. godine sve nove isprave kvalifikacija, diplome i 'Europass' dokumenti bili dodijeljeni od mjerodavnih tijela, sadržavali jasnu oznaku, odgovarajući nivo Evropskog kvalifikacionog okvira.
4. Korišćenje pristupa zasnovanog na ishodima učenja pri definisanju i opisivanju kvalifikacija i obezbjeđivanje vrednovanja neformalnog i informalnog učenja u skladu sa zajedničkim evropskim načelima, posebno posvećujući pažnju onim građanima koji će najvjerojatnije biti podložni nezaposlenosti ili nesigurnim oblicima zaposlenosti, kojima takav pristup može povećati učešće u cjeloživotnom učenju i olakšati pristup tržištu rada.
5. Obezbjedivanje i primjena načela osiguranja kvaliteta u obrazovanju i osposobljavanju.

Preporuka Evropskog Parlamenta i Savjeta za obezbjeđivanje kvaliteta u stručnom obrazovanju EQVET ¹⁰

Cilj ove preporuke ogleda se u inicijalnom i kontinuiranom stručnom obrazovanju kroz potrebne mjere na nacionalnom nivou radi uspostavljanja okvira za obezbjeđivanje kvaliteta, uključujući aktivnosti na podršci organizatorima obrazovanja po pitanju kvaliteta.

„REZOLUCIJA SAVJETA EU O JAČANJU POLITIKA, SISTEMA I PRAKSI CJELOŽIVOTNE KARIJERNE ORIJENTACIJE U EVROPI“ ¹¹

Ovom rezolucijom ističe se uloga karijerne orijentacije u kontekstu cjeloživotnog učenja i značaj aktivnosti koje omogućavaju da pojedinci u bilo kom trenutku života identifikuju sopstvene sposobnosti, kompetencije i interesovanja, da donesu odluke u pogledu svog obrazovanja, osposobljavanja i kvalifikacija.

---

⁹ (2008/C 111/01)

¹⁰ (2009/C 155/01)

¹¹ (9286/04 EDUC 109)

BONSKA DEKLARACIJA O FINANSIRANJU OBRAZOVANJA ODRASLIH ZA RAZVOJ

Preporuke Banske deklaracije za akciju donijete su na međunarodnoj konferenciji o finansiranju razvoja obrazovanja odraslih, održanoj u Bonu (Njemačka, 23–24. jun 2009. godine).

Bonska konferencija poziva nacionalne vlade:

- da stvore sveobuhvatni zakonski okvir za obrazovanje odraslih u zemljama u kojima još uvijek ne postoji, kao osnovu za odgovarajuću finansijsku podršku;
- da izdvoje minimum 6% BNP-a za obrazovanje u okviru kojih je minimum od 6% za obrazovanje odraslih, a polovinu ove sume treba iskoristiti za programe opismenjavanja odraslih;
- da ugrade koncept cjeloživotnog učenja, uključujući odredbu o obrazovanju odraslih, u sve strateške planove, raspodjelu resursa i implementaciju;
- da ostvare program „*Obrazovanje za sve*“, kao i cio spektar „*Milenijumskih razvojnih ciljeva*“;
- da investiraju u predviđene programe podržavajući kontinuitet programa cjeloživotnog učenja umjesto kratkoročnih kampanja iskorjenjivanja nepismenosti;
- da prepoznaju važnost podržavanja cjeloživotnog učenja uključujući priliku za kontinuirano obrazovanje za sve grupe i individue, na svim nivoima i uzrastima, u svim društvima;
- da saraduju sa civilnim društvom, uključujući organizacije privatnog sektora i interesne grupe, da u potpunosti iskoriste dostupne resurse;
- da koncentrišu veću finansijsku inicijativu za obrazovanje odraslih koje je inicirano od strane krajnjih korisnika prije nego od onih sa vrha;
- da daju prednost razvoju obrazovanja žena, uključujući ravnopravnost polova i podršku specifičnim akcijama za osposobljavanje žena;
- da podrže razvoj vještina, uzimajući u obzir specifične potrebe malih preduzetnika;
- da uspostave vezu između finansiranja obrazovanja odraslih, zdravlja i održivog razvoja;
- da postignu efektivnu koordinaciju različitih elemenata javnog sektora i blagovremeno procjene u kojoj mjeri oni omogućavaju učenje.

PREPORUKA O UVOĐENJU EVROPSKOG OKVIRA KVALIFIKACIJA ZA CJELOŽIVOTNO UČENJE¹²

Na zasjedanju Savjeta Evrope u Briselu, marta 2005. godine, predsjednici vlada EU pokrenuli su ideju kreiranja otvorenog i fleksibilnog Evropskog okvira kvalifikacija (The European Qualifications Framework – EQF). Vijeće Evrope i Parlament su 23. aprila 2008. godine donijeli Preporuku o uvođenju Evropskog okvira kvalifikacija za cjeloživotno učenje (2008/C111/01, Službeni list Evropske unije) čime su kreirani instrumenti za poređenje nivoa kvalifikacija između evropskih zemalja. Evropski okvir kvalifikacija stoga djeluje kao prelazni instrument koji čini nacionalne kvalifikacije prepoznatljivijim širom Evrope. Ovaj instrument promovise mobilnost radnika i studenata između zemalja i olakšava njihovo cjeloživotno učenje. Evropski okvir kvalifikacija nema za cilj potpuno ujednačavanje evropskih obrazovnih sistema, već upoređivanje kvalifikacija baziranih na ishodima učenja¹³. Jezgro Evropskog okvira kvalifikacija čine nivoi, kao zajedničke referentne tačke, utvrđene na osnovu ishoda učenja, koji mogu biti rezultat formalnog, neformalnog ili informalnog učenja.

Krajnji rezultat poštovanja Evropskog okvira kvalifikacija jeste usklađenost evropskih obrazovnih sistema i jednostavnija mobilnost studenata i ostalih zainteresovanih građana. Sa tim u vezi, cilj Crnogorskog okvira kvalifikacija kada je u pitanju cjeloživotno učenje je da omogući:

¹² (2008/C111/01, Službeni list Evropske unije)

¹³ Evropski Parlament i Savjet preporučili su zemljama članicama da do kraja 2010. godine povežu svoje sisteme nacionalnih kvalifikacija sa Evropskim kvalifikacionim okvirom, a 2012. godine svaka zemlja treba da osigura da sve pojedinačne isprave o kvalifikacijama (diplome, sertifikati) nose referencu o odgovarajućem nivou Evropskog kvalifikacionog okvira

- Jasno definisanje ishoda učenja,
- Vrednovanje različitih kvalifikacija unutar cjelokupnog sistema kvalifikacija,
- Podsticanje i razvijanje cjeloživotnog učenja,
- Jasnu vezu između različitih djelova sistema,
- Puteve prohodnosti i napredovanja (horizontalno i vertikalno) kroz i u okviru sistema obrazovanja i osposobljavanja,
- Međunarodnu uporedivost kvalifikacija,
- Promovisanje značaja ključnih stručnih kvalifikacija¹⁴.

PANEVROPSKA DEKLARACIJA O UČENJU ODRASLIH ZA JEDNAKOST I INKLUZIJU U KONTEKSTU MOBILNOSTI I KONKURENCIJE¹⁵

Predstavnici 33 zemlje *UNESCO Panevropskog regiona* na ovoj pripremnoj konferenciji za CONFINTEA VI, obavezali su se da će podržati učenje i obrazovanje kao jedan od prioriteta za sve odrasle u tom Regionu. Preporuke sa četrdeset osme UNESCO međunarodne konferencije o obrazovanju (ICE) u novembru 2008. godine (pozivajući se na član 26. *Deklaracije o ljudskim pravima* Ujedinjenih nacija, koji nalaže da svaka osoba ima pravo na obrazovanje) odnose se, prije svega, na činjenicu da je inkluzivno obrazovanje osnova za postizanje ljudskog, socijalnog i ekonomskog razvoja.

Osim toga, preporuke su usmjerene na:

- Postojanje potrebe da *Panevropski region* prepozna svoju odgovornost i da reaguje kao partner u razvoju obrazovanja i učenja odraslih u ostalom dijelu svijeta.
- Obavezu da politički okvir: uključi formalne, neformalne i informalne oblike obrazovanja i učenja odraslih, uzme u obzir lične, socijalne, zdravstvene, ekonomske, kulturne i međugeneracijske dobiti od učenja odraslih, uključi programe koji su zasnovani na potrebama onih koji uče i učini ih pristupačnijim kroz adekvatne sadržaje i podršku, bude razvijen i implementiran kroz horizontalni, koordinisani i inkluzivni pristup.
- Obavezu rješavanja pitanja upravljanja s obzirom na lokalni, regionalni i nacionalni okvir, strukturu i partnerstvo, uključujući državne vlasti, socijalne partnere i civilno društvo, što je neophodno za razvoj, koordinaciju, finansiranje, pružanje usluga, upravljanje kvalitetom i praćenje obrazovanja i učenja odraslih. Posebno se mora promovirati i podržavati uključivanje građanskog društva u razvoj i implementaciju politika, kao i veće učešće u upravljanju.
- To da je obrazovanje i učenje odraslih ključno za ostvarenje državnih i privatnih interesa, a velike javne investicije su ključ za razvoj obrazovanja i učenja odraslih. U mnogim zemljama ne finansira se dovoljno stručno obrazovanje, a naročito je loše finansiranje opšteg obrazovanja.
- Treba da finansiranje uključi državne izvore, uz podršku sa nacionalnog, regionalnog i lokalnog nivoa, kao i doprinos pojedinaca i raznih aktera iz privatnog sektora. Marginalnim grupama potrebna je posebna finansijska pomoć.
- Neophodnost uspostavljanja novih mehanizama finansiranja kako bi se stimulisalo učešće pojedinaca i grupa i povećale investicije preduzeća.
- Poboljšanje pristupa obrazovanju i učenju odraslih. Nizak nivo participacije u obrazovanju i učenju odraslih, posebno onih socioekonomskih grupa koje bi imale najviše koristi od daljeg učenja, zabrinjavajući je. Preporučuje se pristup i učešće u obrazovanju i učenju odraslih na bazi jednakosti, zatim podrška i promocija obrazovanja i učenja odraslih kroz konkretne mjere, usmjerene posebno na one odrasle koji bi inače rijetko učestvovali, kao što su npr. nedjelje cjeloživotnog učenja i festivali obrazovanja odraslih.

14 Zakon o Nacionalnom okviru kvalifikacija (Objavljen u "Sl. listu Crne Gore", br. 80 od 31. decembra 2010)

15 (CONFINTEA VI, Pripremna konferencija, UIL/2009/ME/H/4, 3 -6. decembar 2008, Budimpešta, Mađarska)

- Prepoznavanje ključnog značaja pismenosti, poznavanja jezika, računanja, posjedovanja socijalnih, ICT i VET kompetencija kao dio strategija cjeloživotnog učenja u *Panевropskom regionu* i drugim regionima svijeta.
- Prepoznavanje i priznavanje ishoda učenja - gdje god, kad god i kako god da su postignuti. Ovo treba uraditi u okviru konteksta koherentnih podnacionalnih i/ili nacionalnih sistema u Regionu.
- Potrebu razvijanja politike, strukture i mjera osiguranja kvaliteta učenja. Kada god je izvodljivo treba razvijati profil kompetencija za nastavnike u oblasti obrazovanja i učenja odraslih i sistemski pristupati njihovom bazičnom pripremanju i stručnom usavršavanju. Ključnu ulogu u tome ima visoko obrazovanje, kao i drugi provajderi obrazovnih usluga.
- Ukazivanje da je obrazovanje i učenje odraslih legitimna i veoma važna oblast istraživanja. Predlaže se više investicija u istraživanje i evaluaciju obrazovanja i učenja odraslih u cilju poboljšanja njegovog kvaliteta i promocije politike koja se zasniva na adekvatnim informacijama. Potrebno je razviti sveobuhvatne sisteme prikupljanja podataka u cilju ukazivanja na koristi od participacije u obrazovanju i učenju odraslih, kao i zbog značajnog povećanja njegove uporedljivosti i vidljivosti za šire interesne grupe.

PREPORUKE EVROPSKOG PARLAMENTA I SAVJETA O KLJUČNIM KOMPETENCIJAMA ZA CJELOŽIVOTNO UČENJE ¹⁶

U novembru 2005. godine, Evropska komisija je predstavila dokument (engl. “Key Competences for Lifelong Learning – A European Reference Framework”) kojim se preporučuje uvođenje koncepta ključnih kompetencija za cjeloživotno učenje, kao prvog obuhvatnog referentnog okvira, koji treba da potpomogne reforme nastavnih programa i razvoj strategija cjeloživotnog obrazovanja na nacionalnim nivoima. Ovaj dokument je usvojen od strane Evropskog parlamenta i Evropskog savjeta u decembru 2006. godine. Po njemu, kompetencija se definiše kao skup znanja, vještina i stavova, a ključne kompetencije su one, koje bi svako od nas trebalo da stekne tokom obaveznog formalnog obrazovanja i dalje razvija kroz neformalno obrazovanje i učenje. Ključne kompetencije su, nadalje, opažene kao neophodne za samoafirmaciju i lični razvoj, aktivno korišćenje građanskih prava i sloboda, ravnopravnu uključenost u društvene tokove i zapošljavanje. U Preporukama Evropskog Parlamenta i Savjeta od 18 decembra 2006. godine o ključnim kompetencijama za cjeloživotno učenje (2006/962/EC) navedeno je da države članice razvijaju dostupnost ključnih kompetencija svim pojedincima koje su od presudnog značaja za cjeloživotno učenje. U Preporukama je navedeno da odraslima treba osigurati sticanje ključnih kompetencija tokom cijelog života, a posebnu pažnju treba usmjeriti na ciljne grupe, identifikovane kao prioritete u nacionalnom, regionalnom i/ili lokalnom kontekstu, kao što su npr. osobe koje trebaju da osavremene svoje vještine.

Ovaj evropski dokument zamišljen je kao „alatka“ koja sve zemlje, na koje se on odnosi, obavezuje da:

- razviju takav formalno-obrazovni sistem koji svim mladim ljudima omogućava da razviju ključne kompetencije do nivoa koji ih čini opremljenim za snalaženje u svijetu odraslih i koji će činiti dobru osnovu za dalje učenje i rad;
- poklone adekvatnu pažnju razvoju mjera podrške onim mladim ljudima koji, zbog ličnih, socijalnih, kulturalnih ili ekonomskih okolnosti, nemaju jednaku šansu da se školuju;
- omoguće odraslima da dalje, tokom čitavog života, razvijaju stečene ključne kompetencije, sa posebnim fokusom na one ciljne grupe koje su na nacionalnom, regionalnom i/ili lokalnom nivou identifikovane kao prioritete (npr. odrasle osobe kojima je potrebna dokvalifikacija ili prekvalifikacija);
- obezbijede odgovarajuću infrastrukturu, neophodnu za nastavak obrazovanja odraslih (paralelno sa radnim odnosom), kao i procedure validacije i evaluacije;
- uspostave koherentan odnos između zapošljavanja, socijalne, kulturalne i ostalih politika, kao i da podrže socijalna partnerstva i saradnju svih interesnih grupa.

16 (2006/962/EC)

II POGLAVLJE

OBRAZOVANJE ODRASLIH U CRNOJ GORI

Proces reforme obrazovnog sistema u Crnoj Gori započet je 1999. godine, uvažavajući savremene tendencije i ulogu obrazovanja odraslih i cjeloživotnog učenja, te značaj socijalnog partnerstva u ovoj oblasti, što je dovelo do definisanja novog pristupa i jasnog koncepta obrazovanja odraslih. Reforma obrazovanja u Crnoj Gori je kontinuiran proces koji iziskuje vrijeme i mnoge promjene u cjelokupnom sistemu. Pomenutim procesom, u Crnoj Gori se po prvi put obrazovanje odraslih tretira na kvalitativno nov način i ravnopravno sa ostalim segmentima obrazovnog sistema. Ovakav koncept je predstavljen u Knjizi promjena¹⁷ koja daje dugoročnu viziju sistema i onoga što se želi postići u budućnosti koji je pravno pretočen u Zakon o obrazovanju odraslih.¹⁸

Međutim, i pored započetih reformskih aktivnosti, obrazovanje odraslih u Crnoj Gori još uvijek svojim dobrim dijelom ima korektivnu funkciju formalnog sistema obrazovanja i vezuje se za pripremu i realizaciju programa obrazovanja za osposobljavanje, prekvalifikaciju, dokvalifikaciju, stručno usavršavanje i sl. Do maja 2016. godine, na nadležnom savjetu ¹⁹ *usvojeno je 104 programa* obrazovanja koji vode ka sticanju nacionalne stručne kvalifikacije i *akreditovan je 91 program* za ključne kompetencije.

Programne obrazovanja odraslih u Crnoj Gori realizuju licencirani organizatori obrazovanja odraslih. Licencu za rad u ovim ustanovama izdaje Ministarstvo prosvjete u skladu sa pravnim propisima o uslovima za osnivanje ustanova u oblasti obrazovanja i vaspitanja. Dozvolu za rad, Ministarstvo je do maja 2016. godine izdalo za 89 ustanova u Crnoj Gori²⁰.

Podaci MONSTAT-a koji se odnose na procentualno učešće građana Crne Gore, starosti od 25. do 64. godine, u programima cjeloživotnog učenja, koje je u 2010. godini iznosilo 2,40%, u 2011. 2,80%, 2012. 2,50% i 2013. 3,10%, jasno ukazuju da je potrebno dalje raditi na osnaživanju koncepta cjeloživotnog učenja, kako sa aspekta promocije, tako i sa aspekta realizacije aktivnosti u praksi, kako bi se povećalo učešće odraslih građana u programima cjeloživotnog učenja.

Prema strategiji ET 2020 očekuje se da se do 2020. godine učešće odraslih u zemljama Evropske unije poveća na 15%, sa postojećih 9,8%.

17 <http://www.gov.me/files/1055251987.pdf>

18 "Sl. list CG", br. 64/02 i "Sl. list CG", br. 49/07

19 Nacionalni savjet za obrazovanje, odnosno Savjet za obrazovanje odraslih, koji je postojao do osnivanja Nacionalnog savjeta za obrazovanje, 2011. godine

20 Više informacija na web adresi: http://www.mps.gov.me/informacije/licencirane_ustanove

Zakonski okvir

Obrazovanje odraslih u Crnoj Gori regulisano je **Zakonom o obrazovanju odraslih** iz 2003. godine, a novi Zakon o obrazovanju odraslih Skupština je izglasala u aprilu 2011. godine ("Službeni list Crne Gore", broj 20/11). Predmetni pravni propisi tretiraju obrazovanje odraslih kao dio jedinstvenog obrazovnog sistema Crne Gore koji se temelji na osnovnim andragoškim principima (cjeloživotno učenje, sloboda uključivanja, jednaka dostupnost obrazovanja, izjednačavanje standarda znanja u formalnom i neformalnom obrazovanju i sl.) Pored Zakona o obrazovanju odraslih, ovu oblast regulišu i:

- **Opšti zakon o obrazovanju i vaspitanju** („Službeni list RCG“, br. 64/02, 31/05, 49/07, „Službeni list Crne Gore“, br. 04/08, 21/09, 45/10, 45/11), kojim se između ostalog, definiše gdje se može organizovati izvođenje procesa obrazovanja i učenja odraslih i licenciranje organizatora obrazovanja odraslih, koje se ostvaruje u skladu sa članovima 45, 46 i 46a ovog Zakona.
- **Zakon o stručnom obrazovanju** ("Sl. list Crne Gore", br. 39/13) i **Zakon o gimnaziji** ("Sl. list Crne Gore", br. 39/13), definišu proces i način prilagođavanja nastave odraslim polaznicima u cilju sticanja diplome stručne škole ili gimnazije. Odraslim polaznicima koji su završili određeni obrazovni program, a žele da nastave obrazovanje po drugom obrazovnom programu radi sticanja diplome, priznaju se uspješno završeni predmeti, odnosno moduli, a koji su zajednički za oba programa, u skladu sa navedenim zakonima.
- **Zakon o nacionalnim stručnim kvalifikacijama** (Službeni list Crne Gore", broj 80/08). omogućava pojedincima sticanje nacionalno priznate stručne kvalifikacije provjerom, odnosno vrednovanjem ranije stečenih znanja, provjerom nakon završenog programa obrazovanja ili završetkom dijela ili modula programa, ukoliko se taj dio bazira na standardu zanimanja. Primarni cilj uspostavljanja sistema stručnih kvalifikacija koje se potvrđuju sertifikatom (sertifikovanje kvalifikacija) je razviti i sprovesti postupak provjere radi priznavanja ranije stečenog znanja i učenja u skladu sa nacionalno utvrđenim standardima zanimanja.
- **Zakon o nacionalnom okviru kvalifikacija** ("Službeni list Crne Gore", broj 80/10) promovira cjeloživotno učenje, samim tim i obrazovanje odraslih kroz koncept iskazivanja kvalifikacija kroz ishode učenja, njihovo vrednovanje bez obzira na kontekst sticanja i prenosivost.

PRAVNI PROPISI KOJI BLIŽE UREĐUJU OBRAZOVANJE ODRASLIH

U cilju jasnijeg definisanja sistema obrazovanja odraslih, nadležni organi državne uprave za oblast obrazovanja donijeli su sljedeća podzakonska akta:

- Pravilnik o uslovima, načinu i postupku izdavanja i obnavljanja dozvole za rad nastavniku, direktoru i pomoćniku direktora obrazovno-vaspitne ustanove (»Sl. list Crne Gore«, br. 23/14 od 30.05.2014).
- Pravilnik o polaganju stručnog ispita nastavnika (»Sl. list RCG«, br. 67/03 od 15.12.2003, 17/04 od 04.04.2014).
- Pravilnik o sadržaju, načinu vođenja i čuvanja andragoške evidencije i dokumentacije (»Sl. list Crne Gore«, br. 27/12 od 31.05.2012.).
- Pravilnik o sadržaju, obliku i načinu utvrđivanja kvaliteta obrazovno-vaspitnog rada u ustanovama (»Sl. list Crne Gore«, br. 26 od 24. maja 2012).
- Pravilnik o obliku i načinu izdavanja sertifikata (»Sl. list Crne Gore«, br. 6/11 od 25.01.2011).
- Pravilnik o načinu i postupku priznavanja inostranih sertifikata (»Sl. list Crne Gore«, br. 6/11 od 25.01.2011).
- Pravilnik o programu za ispitivača (»Sl. list Crne Gore«, br. 56/2010 od 24.09.2010).

- Pravilnik o načinu i postupku izdavanja i oduzimanja licence za rad ispitivača kao i obliku i sadržaju licence za rad ispitivača (»Sl. list Crne Gore«, br. 461/10 od 06.08.2010).
- Pravilnik o sastavu i načinu rada ispitne komisije (Sl. list Crne Gore«, br. 46/2010 od 06.08.2010).
- Pravilnik o profilu stručne spreme za predavače, voditelje i druge stručne radnike (»Sl. list Crne Gore«, br. 43/09 od 03.07.2009).
- Pravilnik o načinu ocjenjivanja znanja, vještina i kompetencija stečenih u kraćem trajanju prema programima za dokvalifikaciju, prekvalifikaciju, specijalizaciju, obrazovanje uz rad i drugih oblika obrazovanja i osposobljavanja (2009).
- Pravilnik o postupku licenciranja ustanova u oblasti vaspitanja i obrazovanja i načinu vođenja registra licenciranih ustanova (»Sl. list RCG«, br. 45/2006 od 17.07.2006).
- Pravilnik o bližim uslovima za osnivanje ustanova u oblasti obrazovanja i vaspitanja i načinu vođenja registra licenciranih ustanova (»Sl. list RCG«, br. 40/2006. od 22.06.2006).

STRATEGIJSKI OKVIR OBRAZOVANJA ODRASLIH U CRNOJ GORI

Ključna strateška dokumenta na kojima se baziraju smjernice za razvoj sistema obrazovanja odraslih u Crnoj Gori su:

- Strategija obrazovanja odraslih 2015-2025;
- Plan obrazovanja odraslih 2015-2019 (koji se za svaku godinu i za svaku jedinicu lokalne samouprave razrađuje kroz Godišnji plan obrazovanja odraslih);
- Strategija razvoja stručnog obrazovanja u Crnoj Gori (2015-2020);
- Strategija za cjeloživotno preduzetničko učenje 2014-2018;
- Nacionalna strategija zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa 2016-2020 - *Tržište rada na evropskom putu*.

METODOLOŠKI OKVIR OBRAZOVANJA ODRASLIH

Dokumenta koja su donijela nadležna tijela iz oblasti obrazovanja, a koja usmjeravaju aktivnosti na izradi brojnih programa i drugih dokumenata su:

- Metodologija izrade programa obrazovanja;
- Metodološke osnove izrade standarda zanimanja;
- Metodologija izrade obrazovnih program u stručnom obrazovanju;
- Analiza potreba za obrazovanjem i stručnim usavršavanjem;
- Polazne osnove za prilagođavanje izvođenja obrazovnih programa obrazovanja odraslih u oblasti stručnog obrazovanja.

Ostala dokumenta:

- Nacionalni izvještaj o razvoju i stanju učenja i obrazovanja odraslih za Međunarodnu konferenciju o obrazovanju odraslih CONFINTEA VI (2012).
- Nacionalni izveštaj o razvoju i stanju učenja i obrazovanja odraslih (ALE).
- izvještaj o referenciranju nacionalnog okvira kvalifikacija u Crnoj Gori sa Evropskim okvirom kvalifikacija.

OBLICI OBRAZOVANJA ODRASLIH U CRNOJ GORI

Zakonom o obrazovanju odraslih propisano je da je obrazovanje odraslih dio jedinstvenog obrazovnog sistema Crne Gore. Odrasli se, po sopstvenom izboru, uključuju u obrazovanje, osposobljavanje ili učenje radi poboljšanja znanja, vještina i kompetencija ili sticanja odgovarajuće kvalifikacije za uspješniji život, rad i lični razvoj. Obrazovanje odraslih odvija se kao formalno obrazovanje, neformalno obrazovanje, odnosno učenje, informalno učenje i samousmjerenom učenje.

FORMALNO OBRAZOVANJE ODRASLIH

Formalno obrazovanje prema Zakonu o obrazovanju odraslih je organizovan proces obrazovanja koji se ostvaruje po javno važećem obrazovnom programu ili dijelu tog programa (modul, jedinica učenja i sl.), na osnovu kojeg se stiče nivo obrazovanja, odnosno jedna ili više stručnih kvalifikacija, u skladu sa ovim zakonom i zakonima koji uređuju te oblasti obrazovanja.

Samim tim, odrasli mogu sticati kvalifikaciju nivoa obrazovanja koja se potvrđuje diplomom (formalno obrazovanje), u skladu sa Opštim zakonom o obrazovanju i vaspitanju, Zakonom o osnovnom obrazovanju, Zakonom o gimnaziji, Zakonom o stručnom obrazovanju i Zakonom o visokom obrazovanju.

Odraslim polaznicima prilagođava se organizacija obrazovanja radi sticanja diplome stručne škole ili gimnazije, u skladu sa Zakonom o stručnom obrazovanju i Zakonom o gimnaziji. Polaznici koji su završili određeni obrazovni program, a žele da nastave obrazovanje po drugom obrazovnom programu radi sticanja diplome, priznaju se uspješno završeni predmeti, odnosno moduli, a koji su zajednički za oba programa, u skladu sa navedenim zakonima.

Osnovno obrazovanje odraslih

Ustavom Crne Gore jemči se pravo na školovanje pod jednakim uslovima. Osnovno obrazovanje je obavezno i besplatno. Ostvarivanje prava na pismenost je jedno od univerzalnih ljudskih prava. Jedan od ciljeva obrazovanja odraslih definisanih Zakonom o obrazovanju odraslih je *postizanje najmanje osnovnog obrazovanja i prve kvalifikacije za sve građane*.

Odraslim polaznikom, u smislu ovog Zakona, podrazumijeva se lice starije od 15 godina života, koje ispunjava uslove za uključivanje u program obrazovanja odraslih. U programe osnovnog obrazovanja odraslih mogu se uključiti i lica mlađa od 15 godina života, koja nemaju status učenika.

Funkcionalna opismenjenost je elementarna sposobnost čitanja, pisanja i računanja, kao i ovladavanje minimumom znanja i vještina neophodnih za uspješno kvalitetno obavljanje različitih aktivnosti u radnom, porodičnom i socijalnom okruženju.

Elementarna funkcionalna opismenjenost je pretpostavka za sticanje znanja, vještina i navika, odnosno kompetencija i kvalifikacija neophodnih čovjeku u uslovima savremenog društva. Elementarna funkcionalna opismenjenost predstavlja prvi korak na putu ka ostvarivanju prava potpune funkcionalne pismenosti.

Pismenost nije samo osnovno ljudsko pravo već i komponenta cjeloživotnog učenja.

Ministarstvo prosvjete je u skladu sa Pravilnikom o bližim uslovima za osnivanje ustanova u oblasti obrazovanja i vaspitanja ("Sl. list RCG", br. 40/06 od 22.06.2006)²¹ za izvođenje programa koji se odnose na osnovno obrazovanje odraslih izdalo licencu sljedećim organizatorima obrazovanja odraslih:

---

21 <http://www.mps.gov.me/biblioteka/pravilnici>

1. Centar za obrazovanje i trening „ZOPT“ iz Podgorice, za izvođenje Programa elementarnog funkcionalnog opismenjavanja;
2. JU Osnovna škola „Marko Miljanov“ iz Podgorice, za izvođenje Programa elementarnog funkcionalnog opismenjavanja i prilagođenog programa osnovne škole za odrasle;
3. JU Osnovna škola „Radoje Čizmović“ iz Nikšića, za izvođenje Programa elementarnog funkcionalnog opismenjavanja i prilagođenog programa osnovne škole za odrasle;
4. Centar za obrazovanje odraslih iz Nikšića, za izvođenje Programa elementarnog funkcionalnog opismenjavanja i prilagođenog programa osnovne škole za odrasle;
5. Organizator obrazovanja odraslih „QUEST“ iz Bijelog Polja, za izvođenje Programa elementarnog funkcionalnog opismenjavanja;
6. JU Osnovna škola „Pavle Žižić“ iz Bijelog Polja, za izvođenje Programa elementarnog funkcionalnog opismenjavanja i prilagođenog programa osnovne škole za odrasle;
7. Organizator obrazovanja odraslih „Radnički Univerzitet“ – Herceg Novi, za izvođenje Programa elementarnog funkcionalnog opismenjavanja i prilagođenog programa osnovne škole za odrasle;
8. JU Osnovna škola „Vuk Karadžić“ – Berane, za izvođenje Programa elementarnog funkcionalnog opismenjavanja i prilagođenog programa osnovne škole za odrasle.

Prema rezultatima popisa stanovništva iz 2011. godine, koji je sproveo MONSTAT²², radno sposobno stanovništvo Crne Gore (od 15. do 64. godine) čini 68% od ukupnog broja stanovnika. Lica sa 65 i više godina učestvuju u ukupnoj populaciji sa 12,8 %. Prema ovim podacima, odrasli čine oko 80% stanovništva Crne Gore. U Crnoj Gori ima 542 649 lica starosti 10 i više godina. Od tog broja 8 149 je nepismenih, što čini 1,5% , od kojih je 1.559, tj. 0,6% nepismenih muškaraca, dok je 6.590, tj. 2,4% nepismenih žena. Prosječna starost nepismenog lica je 62 godine.

Osnovno i nepotpuno osnovno obrazovanje ima 28% odraslih. Sa završenim inicijalnim obrazovanjem u zemljama Evropske unije je oko 6,5% odraslih, to je oko 20 miliona lica. Bazične vještine u zemljama EU su integrisane u obrazovanje i obuku na različite načine. Postoji u nekim zemljama fokus na programe koji su isključivo posvećeni bazičnim vještinama, ali su u okviru drugih programa dati i sadržaji za unapređenje bazičnih vještina. U Crnoj Gori bazične vještine i osnovno obrazovanje stiču se u skladu sa programom **Elementarnog funkcionalnog opismenjavanja** koji je ekvivalentan završenom prvom ciklusu devetogodišnje osnovne škole i u skladu sa prilagođenim programom osnovne škole za odrasle.

Programom Elementarnog funkcionalnog opismenjavanja (1-3 razreda osnovne škole) definisano je da nastava za izvođenje sadržaja programa ne može da traje manje od 16 nedjelja ni duže od 20 nedjelja. Sadržaj Programa prilagođava se profilu polaznika, njihovim prethodnim znanjima, iskustvima, interesovanjima, specifičnostima sredine u kojoj se program realizuje i na taj način stvaraju se uslovi za fleksibilnu realizaciju programa. Program je pripremljen kao predmetno-modularni i sadrži dvije predmetne oblasti i četiri modula:

- Elementarna jezička pismenost na maternjem jeziku (200 časova);
- (Za programe koji se izvode na Albanskom jeziku - Službeni jezik kao nematernji (72 časa));
- Matematička pismenost (150 časova);
- Obrazovanje za roditeljstvo i porodicu sa osnovama zdravstvenog obrazovanja (20 časova);
- Obrazovanje za zaštitu životne sredine (10 časova);
- Obrazovanje za život u društvenoj zajednici (10 časova);
- Funkcionalne vještine (20 časova).

22 <http://www.monstat.org/cg/page.php?id=387&pageid=322>

Nastojanje je da se polaznici po završetku Programa elementarnog funkcionalnog opismenjavanja upisuju u programe stručnog osposobljavanja za jednostavna zanimanja, čime se stvaraju mogućnosti za njihovu uspješnu integraciju uključivanjem u svijet rada.

Prilagođavanje Programa osnovne škole za odrasle (4-9 razreda osnovne škole) vršeno je u pogledu vremena trajanja obrazovanja, obaveznog načina provjeravanja i ocjenjivanja znanja, uslova za upis, uslova za napredovanje i završetak obrazovanja, kao i u pogledu usavršavanja nastavnika.

Prilagođeni Program osnovne škole za odrasle obuhvata povezanost predmetnih sadržaja sa životnim vještinama koje omogućavaju neposrednu praktičnu primjenu u konkretnoj životnoj situaciji.

Srednje opšte i srednje stručno obrazovanje

U skladu sa odredbama Opšteg zakona o obrazovanju i vaspitanju Nacionalni savjet za obrazovanje donosi prilagođene obrazovne programe za obrazovanje odraslih i uputstvo za prilagođavanje obrazovnog programa za sticanje nivoa obrazovanja odraslih. Nacionalni savjet za obrazovanje utvrđuje, pored ostalog, punovažnost i jednaku vrijednost obrazovnih programa privatnih ustanova iz oblasti obrazovanja odraslih sa odgovarajućim javno važećim obrazovnim programima.

Jedan od ciljeva stručnog obrazovanja, prema Zakonu o stručnom obrazovanju je obezbjeđivanje sticanja kvalifikacija učenicima i odraslima, koje im omogućavaju ravnopravno učešće na tržištu rada. Stručno obrazovanje odraslih lica ostvaruje se u skladu sa ovim zakonom i posebnim propisima. Formalno obrazovanje odraslih prema ovom Zakonu prepoznato je kroz formu vanrednog učenika. Vanredni učenik stiče obrazovanje pohađanjem pripreme nastave (instruktivno-konsultativne nastave) i polaganjem ispita.

Obrazovnim programom se utvrđuju oblasti u kojima vanredni učenici mogu sticati stručno obrazovanje, kao i način ostvarivanja praktičnog obrazovanja. Vanredni učenik je obavezan da pohađa pripremu nastave. Predmete, nastavne sadržaje i fond časova nastave, za svaki obrazovni program, utvrđuje nastavničko vijeće škole. Ukupan fond časova ne može biti manji od 50% ukupnog godišnjeg broja časova za određeni obrazovni program, a određuje se u skladu sa odgovarajućom metodologijom, koju donosi Nacionalni savjet, na predlog Centra za stručno obrazovanje. Vanredni učenik polaže razredni ispit i odgovarajući ispit na završetku odgovarajućeg nivoa obrazovanja. Vanredni učenik polaže ispite u junu, avgustu i januaru. Vanredni učenik u toku jedne školske godine može završiti jedan razred. Vanredni učenik polaže razredni ispit iz jednog, više ili svih nastavnih predmeta, u skladu sa obrazovnim programom. Polaganjem razrednog ispita vanredni učenik polaže dopunske i diferencijalne ispite, u skladu sa obrazovnim programom, s tim da putem polaganja dopunskih i diferencijalnih ispita u jednom ispitnom roku može završiti jedan razred. Za polaganje ispita i za časove pripreme nastave vanredni učenik plaća naknadu koju utvrđuje Ministarstvo. Vanrednom učeniku se priznaju pozitivne ocjene koje je stekao tokom redovnog školovanja na kraju nastavne ili školske godine, kao i u toku prethodnog polaganja. Način i postupak polaganja ispita propisuje Ministarstvo.

NEFORMALNO OBRAZOVANJE I UČENJE, INFORMALNO UČENJE I SAMOBRZOVANJE

Neformalno obrazovanje, odnosno učenje, prema Zakonu o obrazovanju odraslih, ostvaruje se kroz organizovane i planirane ciljeve i podršku, radi sticanja i unapređivanja znanja, vještina i kompetencija, koje se mogu provjeravati i dokazivati u postupku sticanja nacionalne stručne kvalifikacije, odnosno ključne vještine.

Informalno učenje se odvija bez posebne namjere i organizovanog cilja, vremena i podrške kroz dnevne aktivnosti na radnom mjestu, u okviru porodičnog i društvenog života i slobodnog vremena. Znanja, vještine i kompetencije stečene kroz neformalno i informalno učenje mogu se provjeravati i dokazivati u postupku sticanja nacionalne stručne kvalifikacije, odnosno ključne vještine. Samousmjerenom učenju se odvija kroz

aktivnosti kojima odraslo lice samo uspostavlja proces učenja i odgovornost za rezultate tog učenja bez neposredne i kontinuirane pomoći drugih.

Sticanje stručnih kvalifikacija

Stručna kvalifikacija do nivoa visokog obrazovanja stiče se prema Zakonu o nacionalnim stručnim kvalifikacijama ("Sl. list Crne Gore", br. 80/08 od 26.12.2008, 14/09 od 24.02.2009, 80/10 od 31.12.2010, 18/11 od 01.04.2011, 40/11 od 08.08.2011).

U skladu sa odredbama ovog Zakona, stručna kvalifikacija do nivoa visokog obrazovanja stiče se:

- završetkom javno važećeg obrazovnog programa, u skladu sa posebnim zakonom,
- završetkom modula, kada je javnovažeći obrazovni program urađen na osnovu više standard zanimanja,
- provjerom znanja, vještina i kompetencija nakon završetka posebnog programa obrazovanja odraslih,
- direktnom provjerom znanja, vještina i kompetencija, u skladu sa katalogom standarda znanja, vještina i kompetencija (ispitni katalog) za odgovarajuću stručnu kvalifikaciju,
- priznavanjem inostranih sertifikata;
- Stručna kvalifikacija u oblasti visokog obrazovanja stiče se završetkom:
- studijskog programa, u skladu sa posebnim zakonom,
- posebnog programa usavršavanja u oblasti visokog obrazovanja (poseban program usavršavanja).

Obrazovanje odraslih je namijenjeno različitim ciljnim grupama (nezaposleni bez kvalifikacije ili sa kvalifikacijom koju ne traži tržište rada, zaposleni, lica koja su napustila obrazovanje prije sticanja kvalifikacije). Programe obrazovanja (za prekvalifikaciju ili dokvalifikaciju, nakon kojih se provjerom može steći nacionalna stručna kvalifikacija, utvrđuje Nacionalni savjet za obrazovanje, a donosi Ministarstvo rada i socijalnog staranja.

Zakon o nacionalnim stručnim kvalifikacijama omogućava pojedincima sticanje nacionalno priznate stručne kvalifikacije provjerom, odnosno vrednovanjem ranije stečenih znanja, provjerom nakon završenog programa obrazovanja ili završetkom dijela ili modula programa, ukoliko se taj dio bazira na standardu zanimanja. Primarni cilj uspostavljanja sistema stručnih kvalifikacija koje se potvrđuju sertifikatom (sertifikovanje kvalifikacija) je razviti i sprovesti postupak provjere radi priznavanja ranije stečenog znanja i učenja u skladu sa nacionalno utvrđenim standardima zanimanja. Rezultat sertifikovanja kvalifikacija je **sertifikat** – javno važeća isprava kojom se dokazuje stručna kvalifikacija na određenom nivou zahtjevnosti, ali ne i nivo obrazovanja. Sertifikat ne zamjenjuje diplomu, tj. ispravu o nivou obrazovanja. Vrednovanjem neformalnog i informalnog učenja zadovoljavaju se potrebe odraslih i tržišta rada, ali i podržava primjena principa cjeloživotnog učenja.

Sticanje ključnih kompetencija

Ključne kompetencije predstavljaju transferabilni, multifunkcionalni paket znanja, vještina i stavova koje su svima neophodne za lično ostvarenje i razvoj, inkluziju i zaposlenje. One treba da se razviju do kraja obaveznog obrazovanja ili obuke, i treba da predstavljaju osnovu za dalje učenje kao dio dugoročnog učenja. Ova definicija ključnih kompetencija, koja je data u dokumentu Evropske komisije "**Obrazovanje i obuka 2010**", naglašava da kompetencije treba da budu transferabilne, i stoga primjenljive u mnogim situacijama i kontekstima, multifunkcionalne da bi se sa njima postiglo nekoliko ciljeva, riješili različiti problemi i obavile različite vrste zadataka. Ključne kompetencije su preduslov za adekvatni lični stav u životu, poslu i kasnijem učenju.

Na osnovu zakonske regulative Crne Gore, ključne vještine (u oblasti informacione i komunikacione tehnologije, stranih jezika i dr.), bitne za obavljanje poslova u okviru zanimanja stiču se u skladu sa Zakonom

o nacionalnim stručnim i uvažavaju se u postupku sticanja stručne kvalifikacije.

Stručna kvalifikacija ne daje nivo obrazovanja, a priznaje se u postupku sticanja nivoa obrazovanja, u skladu sa posebnim propisom Ministarstva.

Drugi programi neformalnog obrazovanja

Drugi programi neformalnog obrazovanja su programi koji se stiču u skladu sa članom 14 Zakona o obrazovanju odraslih, a koji se odnose na sticanje znanja i vještina za građansku demokratiju, zaštitu životne sredine, održivi razvoj, život u porodici, uspješnu društvenu integraciju, podizanje kvaliteta života, zdravstvenu edukaciju, socijalne vještine, treće životno doba i sl. Ove programe obrazovanja na prijedlog Centra za stručno obrazovanje, odnosno organizatora obrazovanja donosi nadležni savjet, u skladu sa posebnim propisom. Prije utvrđivanja predloga programa obrazovanja, nadležni Savjet pribavlja mišljenje nadležnih organa državne uprave, Zavoda za zapošljavanje Crne Gore, Privredne komore Crne Gore i reprezentativnog udruženja poslodavaca i reprezentativnog udruženja sindikata.

CJELOŽIVOTNO UČENJE NA UNIVERZITETU CRNE GORE

Na Univerzitetu Crne Gore formiran je „Karijerni centar“, koji predstavlja servis čiji je cilj povezivanje obrazovanja i tržišta rada. Karijerni centar je, prije svega, namijenjen studentima i akademskom osoblju, u okviru kojeg se studentima nudi karijerno informisanje, kao i povezivanje studenata sa privrednim sektorom, što ima za cilj pronalaženje mogućnosti za obavljanje stručnih praksi i radnih angažmana.

Cjeloživotno učenje na UCG se promovira kroz djelatnost Filološkog fakulteta Univerziteta Crne Gore (što je ranije bila ingerencija Instituta za strane jezike). Bivši Institut za strane jezike je licenciran kao organizator obrazovanja odraslih, a od studijske 2015/2016. godine te ingerencije je preuzeo Filološki fakultet. U okviru Filološkog fakulteta se organizuju kursevi stranih jezika (engleskog, njemačkog, italijanskog, francuskog i ruskog od I do IX nivoa), Program obrazovanje za učenje engleskog jezika za zaposlene u oblasti Turizma – (Program je rađen na zahtjev Centra za stručno obrazovanje), Program obrazovanja za učenje pravnog engleskog jezika i Program obrazovanja za učenje poslovnog engleskog jezika.

Osim bivšeg Instituta za strane jezike, odnosno sadašnjeg Filološkog fakulteta, licencirani organizator obrazovanja odraslih u okviru Univerziteta Crne Gore je Mašinski fakultet, za izvođenje Programa obrazovanja Kontrolor/Kontrolorka za tehnički pregled vozila.

Radi praćenja tehnoloških promjena i osavremenjavanja znanja, Kontrolor treba da prisustvuje obaveznim stručnim seminarima unapređivanja znanja i vještina. Po završetku seminara, Kontroloru se izdaje odgovarajuća potvrda, odnosno sertifikat. Organizator obuke organizuje i realizuje stručni ispit. U nomenklaturi zanimanja definisano je zanimanje Kontrolora/Kontrolorke za tehnički pregled vozila.

Univerzitet Crne Gore identifikovan je i kao partner u realizaciji aktivnosti iz **Plana obrazovanja odraslih 2016-2019** i to u dijelu koji se odnosi na „Osnivanje centra za cjeloživotno učenje za građane“. Sa ciljem da studentima i osoblju omogući kontinuirano usavršavanje i obrazovanje u sferi umjetnosti, društvenih, humanističkih, prirodnih i tehničkih nauka, Univerzitet Crne Gore će prema Planu obrazovanja odraslih organizovati programe cjeloživotnog učenja. Ovi programi cjeloživotnog učenja podrazumijevaće sticanje i unapređivanje znanja, vještina i sposobnosti, odnosno: „Kratke kurseve, ljetnje škole, vannastavne aktivnosti, seminare i radionice koji nose ECTS kredite. To su samo neki od vidova cjeloživotnog učenja koje će Univerzitet Crne Gore ponuditi studentima. Osim studenata, programe cjeloživotnog učenja moći će da pohađaju i ostali zainteresovani, koji žele da prošire svoja znanja, steknu nove i unaprijede postojeće vještine“

Cjeloživotno preduzetničko učenje na Univerzitetu Crne Gore

Strategija **Cjeloživotnog preduzetničkog učenja 2015-2019** obuhvata sve nivoe obrazovanja, što svakako podrazumijeva i aktivnu ulogu Univerziteta Crne Gore koja se ogleda u sljedećem:

- Snaženje uloge Univerziteta u ostvarivanju konkurentnosti i rasta u Crnoj Gori;
- Preduzetničko učenje na svim fakultetima;
- Bolje mogućnosti za osnivanje preduzeća.

Strategija cjeloživotnog preduzetničkog učenja podrazumijeva:

- Podizanje svijesti o preduzetništvu u cijelom društvu, pri čemu preduzetničku svijest treba razvijati kroz sve nivoe obrazovanja od predškolskog, uključujući i visoko obrazovanje;
- Nastojanje da preduzetničke vještine postanu inherentan dio kako formalnog, tako i neformalnog obrazovanja;
- Razvoj kadrova koji koriste preduzetničke vještine u svrhu podsticanja društvenog i ekonomskog razvoja.

„Ciljevi programske politike za cjeloživotno preduzetničko učenje su usklađeni sa ključnim evropskim strateškim dokumentima u ovoj oblasti: “Evropa 2020”, SEE 2020, Strateškim okvirom za obrazovanje i osposobljavanje (“ET 2020”), Akcionim planom EU za preduzetništvo do 2020. godine (EC 2013), Aktom o malim preduzećima (SBA), Torinskim procesom i Komunikacijom iz Briža”.

Kroz Akcioni plan Strategije za cjeloživotno preduzetničko učenje 2015-2019, predviđa se promovisanje značaja preduzetničkih vještina za zapošljavanje i preduzetništva, kao izbora zanimanja kroz karijernu (profesionalnu) orijentaciju, što bi za rezultat imalo sticanje vještina i znanja kako postati preduzetnik, ali i savladavanje preduzetničkih vještina kako pronaći posao. Svi fakulteti u sklopu nastavnog procesa trebaju da promovišu preduzetničku strategiju cjeloživotnog učenja koja podrazumijeva permanentan proces razvoja znanja, sposobnosti i vještina. Za sada se Preduzetništvo kao disciplina izučava na Ekonomskom fakultetu UCG, a na osnovnim studijama, takođe, postoji smjer Preduzetništvo, kao i istoimeni master program.

Na Univerzitetu Crne Gore, prevashodno se kroz vježbe, teorijski stečena znanja prevode u praktičan kontekst čime se dokazuje njihova primjenljivost, a prema dosadašnjem toku reforme, od naredne akademske godine, u planu je uvođenje stručne prakse u okviru nastavnog plana na svim fakultetima, koja će biti bodovana određenim brojem ECTS kredita.

KARAKTERISTIKE TRŽIŠTA RADA I IZAZOVI NA PUTU USPJEŠNOG ZAPOŠLJAVANJA I OBRAZOVANJA

Dinamika kretanja i stanja na tržištu rada, posmatrana kroz osnovne indikatore, prisutne trendove i strukturne odnose upućuje na indikovane karakteristike tržišta kao što su: visoka dugoročna nezaposlenost, visoka nezaposlenost mladih, izražene disproporcije između ponude, tražnje i zapošljavanja, sezonski karakter zapošljavanja, znatan rast broja nezaposlenih visokoškolaca, relativno veliki broj zapošljavanja strane radne snage, velike regionalne razlike u nezaposlenosti i veliki broj nezaposlenih lica koji se smatra teže zapošljivim.

Izražene disproporcije na tržištu radne snage pokazuju da postoji strukturna neusklađenost ponude i tražnje u dva osnovna oblika: postoji tražnja za radnom snagom određenih kvalifikacija, koje na tržištu rada nema i na tržištu rada postoji ponuda lica sa kvalifikacijama, ali ne postoji dovoljna tražnja za radnom snagom tih kvalifikacija. Evidentna regionalna strukturna nezaposlenost i visoka dugoročna nezaposlenost pokazuje pad zapošljavanja, posebno lica koja prvi put traže zaposlenje. To dodatno potenciraju i okolnosti što poslodavci sve više, uz osnovnu kvalifikaciju, stečenu redovnim obrazovanjem, zahtjevaju dodatna znanja i vještine kao i praktična znanja i vještine za samostalno obavljanje poslova i radnih zadataka u okviru zanimanja.

Kako prevazići strukturnu neusklađenost ponude i tražnje radne snage i kako obezbijediti kvalitet, privlačnost i efikasnost u obrazovanju na putu uspješnog zapošljavanja, izazov je za visoko obrazovanje, stručno obrazovanje, a posebno za obrazovanje odraslih.

Anketa poslodavaca²³ pokazala je da u Crnoj Gori čak trećina poslodavaca smatra da je najveća slabost sistema visokog obrazovanja nedostatak praktične nastave. Veoma često poslodavci ističu da bi srednjoškolci i studenti tokom studija trebali da imaju praktičnu nastavu, odnosno da to bude obavezni dio sadržaja studijskog programa. Kada su u pitanju konkretne preporuke za uvođenje izmjena u obrazovni sistem, najveći broj poslodavaca smatra da je neophodno povećati broj predmeta koji nude praktično znanje.

Trenutno, veoma mali broj ustanova visokog obrazovanja obezbjeđuje studentima praktičnu nastavu, što za posljedicu ima nedovoljne kapacitete studenata da stečeno znanje koriste za rješavanje praktičnih problema u privredi i za započinjanje sopstvenog biznisa. U cilju prevazilaženja ovog problema, visokoškolske ustanove bi trebale da studentima omoguće obavezno sticanje praktičnih znanja, vještina i kompetencija u laboratorijama ustanove ili praksom kod poslodavaca potpisivanjem ugovora o obavljanju praktične nastave. Pri tom, laboratorije ili kabineti za praktičnu nastavu bi trebali da budu opremljeni tako da omogućavaju uspješnu simulaciju uslova stvarnog radnog okruženja. To bi nesumnjivo doprinijelo lakšem uključivanju svršenih studenata na tržište rada.

Posebno se ističe uloga **profesionalne orijentacije/karijernog vođenja** u kontekstu cjeloživotnog učenja i značaj aktivnosti koje omogućavaju da osobe u bilo kom trenutku života identifikuju sopstvene sposobnosti, kompetencije i interesovanja, da donesu odluke u pogledu svog obrazovanja, osposobljavanja i kvalifikacija.

Karijerno vođenje omogućava pojedincima da na refleksivan način sagledaju svoja znanja, interesovanja, sposobnosti i želje. Omogućava im da razumiju tržište rada i obrazovni sistem, te da to povežu sa svojim kapacitetima. Mnogostruki su pozitivni efekti karijernog vođenja, a samo neki od njih uključuju: povećanje stepena interesovanja za edukaciju i trening, podsticanje uključivanja u formalno i neformalno obrazovanje, pozitivan efekat na rezultate učenja koji podrazumijeva bolje vještine donošenja odluka, veći stepen osjetljivosti na prilike za učenje, pojačano istraživanje opcija za zapošljavanje, kao i povećana potreba za

23 Anketa poslodavaca za 2013/2014. godinu, Zavod za zapošljavanje Crne Gore

informisanošću i povećana motivacija za traženjem zaposlenja. Na taj način, karijerno vođenje ima uticaj na povećanje stepena zapošljivosti svih onih koji su spremni da razvijaju vještine vođenja karijere.

U svrhu ostvarivanja navedenog, Zavod za zapošljavanje doprinosi podizanju svijesti o značaju ulaganja u ljudske resurse i promovisanju značaja cjeloživotnog učenja za poboljšanje vještina nezaposlenih lica putem pružanja usluga profesionalne orijentacije u okviru aktivnosti profesionalnog informisanja, savjetovanja i profesionalne selekcije i usmjeravanja korisnika tih usluga u pogledu izbora zanimanja, vrste obuke, traženja zaposlenja, itd.

OBRAZOVANJE I OSPOSOBLJAVANJE ODRASLIH – PUT KA USPJEŠNOM KREIRANJU ZAPOSLENOSTI I RAZVIJANJU KVALIFIKOVANIH RESURSA KAO ODGOVOR NA POTREBE TRŽIŠTA RADA

Obrazovanje i osposobljavanje odraslih prepoznato je kao neophodno sredstvo koje može i treba da doprinese kreiranju zaposlenosti i podsticanju konkurentnosti unapređenjem poslovnog okruženja razvijanjem kvalifikovanih ljudskih resursa kao odgovor na potrebe tržišta rada. Unapređenjem znanja, vještina i kompetencija povećava se mogućnost zapošljavanja, unapređuje kvalitet posla i razvija potreba **cjeloživotnog učenja. Nameće se potreba realizacije raznovrsnih programa obrazovanja i osposobljavanja primjerenim** različitim ciljnim grupama u nastojanju da se, u što većoj mjeri, usklade odnosi ponude i tražnje na tržištu rada kroz povećanje znanja, vještina i kompetencija, , a time poveća i zapošljavanje, odnosno zapošljivost, posebno lica koja su u najnepovoljnijoj situaciji na tržištu rada kada je u pitanju njihova konkurentnost i socijalna uključenost.

Odnos između upravljanja karijerom, obrazovanja i tržišta rada je međusobno zavisian, podržavajući i uzajamno povezan, od koga zavisi funkcionisanje cjelokupne ekonomije jedne zemlje. Radi se o vrlo kompleksnom odnosu, koji zahtijeva visok stepen stručnosti i odgovornosti onih koji ga sprovode, te visoku posvećenost i usmjerenost postavljenom cilju – kvalitetno edukovani kadrovi, sa stručnim i praktičnim znanjima i vještinama upravljanja karijerom, na tržištu rada koje nudi raznovrsne mogućnosti za zapošljavanje.

Zavod za zapošljavanje, u cilju usklađivanja tih odnosa, realizuje niz mjera i programa. U tom smislu, posebno treba istaći važnost programa obrazovanja i osposobljavanja koji se realizuju saglasno aktuelnim odnosima između ponude i tražnje, potrebama-zahtjevima poslodavaca ili pokazanom interesovanju nezaposlenih lica.

U skladu sa Zakonom o zapošljavanju i ostvarivanju prava iz osiguranja od nezaposlenosti, kao i Pravilnikom o uslovima, obimu, načinu i kriterijumima sprovođenja mjera Aktivne politike zapošljavanja (APZ-a) vrše se poslovi koji se odnose na obrazovanje i osposobljavanje odraslih, a u okviru realizacije programa i mjera Aktivne politike zapošljavanja. Takođe, istraživanje kretanja na tržištu rada i priprema analitičke informacije čini osnov za utvrđivanje i kreiranje politike zapošljavanja.

POLITIKA ZAPOSŁJAVANJA – PROGRAMSKI OKVIR I STRATEŠKI PRIORITETI U SVRHU RJEŠAVANJA GLAVNIH IZAZOVA TRŽIŠTA RADA

Osnovni programski okvir za definisanje politike zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa čini **Nacionalna strategija zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa (2012-2015)** usklađena sa evropskom politikom zapošljavanja i najnovijim integrisanim smjernicama za politike zapošljavanja.

Akcionim planom zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa za 2016. godinu, utvrđene su mjere i

aktivnosti usmjerene ka ostvarivanju prioriteta i ciljeva definisanih Strategijom koje su zasnovane na potrebi rješavanja aktuelnih izazova na tržištu rada u cilju ublažavanja posljedica negativnih trendova. Strategijom su definisana tri glavna prioriteta, kao i ciljevi i mjere za njihovo ostvarenje u svrhu rješavanja glavnih izazova tržišta rada:

- U okviru prioriteta 1 - **Povećanje zaposlenosti i smanjenje stope nezaposlenosti** ciljevi i mjere usmjereni su na: stimulisanje generisanja zaposlenosti poboljšanjem biznis okruženja i upravljanja tržištem rada, pronalaženje odgovarajuće ravnoteže između fleksibilnosti, produktivnosti i sigurnosti na tržištu rada, povećanje efikasnosti mjera aktivne politike zapošljavanja – sa posebnim naglaskom na integraciju dugoročno nezaposlenih lica, mladih nezaposlenih i nezaposlenih žena, povećanje samozapošljavanja, kao i podsticanje preduzetništva, posebno u nerazvijenim područjima Crne Gore.
- Realizacija ciljeva u okviru prioriteta 3 - **Unapređenje kvalifikacija i kompetencija usklađenih sa potrebama tržišta rada** usmjerena je na: promovisanje pristupa i učešća odraslih u cjeloživotnom učenju, podizanje svijesti o značaju cjeloživotnog učenja, unapređenje kvaliteta obrazovanja na svim nivoima i usaglašavanje sa potrebama tržišta rada.
- Ciljevi i mjere u okviru prioriteta 4 - **Promovisanje socijalne inkluzije i smanjenje siromaštva** usmjereni su ka: unapređenju sistema socijalnih davanja i socijalnih usluga u cilju bolje usmjerenosti i pokrivenosti ranjivih grupa, integraciji u zapošljavanje lica sa invaliditetom, kao i integraciji u zapošljavanje RAE populacije, izbjeglica i raseljenih lica.

OBRAZOVANJE I OSPOSOBLJAVANJE ODRASLIH

Zavod za zapošljavanje Crne Gore realizuje programe obrazovanja i osposobljavanja za sticanje stručne kvalifikacije i programe za sticanje znanja i vještina u saradnji sa organizatorima obrazovanja odraslih. Pored navedenih programa, u saradnji sa poslodavcima, realizuje se i program osposobljavanja za rad na konkretnom radnom mjestu.

Ciljnu grupu ovih programa čine dugoročno nezaposlena lica sa neadekvatnim znanjima i vještinama, suficitarnih zanimanja, bez zanimanja, pripadnici romske i egipćanske populacije, korisnici novčane naknade i drugih socijalnih davanja i druga lica iz evidencije Zavoda zainteresovana za učešće u programima.

U periodu od 2004. do 2015. godine u programe obrazovanja i osposobljavanja odraslih uključena su 31 526 lica iz evidencije Zavoda za zapošljavanje Crne Gore. Učešće na godišnjem nivou dato je u tabelarnom pregledu.

Godine	Ukupno	Poznati poslodavac	Osposobljavanje odraslih
2004	2 075	380	1 695
2005	3 501	427	3 074
2006	4 275	654	3 621
2007	4 931	667	4 264
2008	4 843	897	3 946
2009	2 211	273	1 938
2010	3930	214	3716
2011	1770	138	1632
2012	819	44	775
2013	600	65	535
2014	1596	137	1459
2015	975	83	892
Ukupno	31 526	3 979	27 547

OSPOSOBLJAVANJE ZA RAD KOD POSLODAVCA

Zadaci programa osposobljavanja za rad kod poslodavca utvrđeni su na osnovu zahtjeva tržišta rada i nedovoljne mogućnosti nezaposlenih da im odgovore. Izražene disproporcije između ponude i tražnje na tržištu, demografske promjene, brze tehničko-tehnološke promjene, tendencija pada zapošljavanja dugoročno nezaposlenih lica u proteklih nekoliko godina, naročito na području opština sjeverne regije i manje razvijenih opština Crne Gore, osnovni su razlozi za pokretanje programa kojim će se ublažiti ovaj negativni trend. Aktivnosti pripreme kako, poslodavaca koji su izvodili, tako i nezaposlenih lica koja su učestvovala u programu, realizovane su na način i u rokovima utvrđenim Programom rada Zavoda. Uspješnost nezaposlenih lica u savladavanju programa osposobljavanja potvrđuje visok stepen usklađenosti programskih sadržaja sa njihovim mogućnostima, a činjenica da su izabrani poslodavci zaposlili sve uspješne učesnike programa potvrđuje da su aktivnosti izbora učesnika programa uspješno sprovedene.

OSPOSOBLJAVANJE ZA SAMOSTALAN RAD

Saglasno programskim zadacima u sprečavanju posljedica dugoročne nezaposlenosti, a u okviru raspoloživih sredstava za ove namjene u 2015. godini, realizovan je program stimulisanja zapošljavanja 123 lica, bez iskustva u nivou obrazovanja, koja u ukupnoj nezaposlenosti učestvuju sa 35%.

Na planu realizacije programa, Zavod je ostvario saradnju sa poslodavcima iz privatnog sektora koji su sproveli programske sadržaje prilagođene profesionalnim i ličnim karakteristikama korisnika i uz obezbjeđen mentoring, osposobili ih za samostalno obavljanje poslova, u okviru nivoa obrazovanja.

PILOT PROGRAM MLADI SU NAŠ POTENCIJAL, PRUŽIMO IM ŠANSU

Polazeći od potrebe ublažavanja negativnih posljedica prolongiranog zapošljavanja visokoobrazovanih lica, a u cilju unapređenja preduzetničkih znanja, specifičnih profesionalnih i mekih vještina i kompetencija mladih visokoškolaca, Zavod za zapošljavanje je od aprila 2015. godine pokrenuo pilot program stimulisanja zapošljavanja 50 mladih visokoškolaca u trajanju od 12 mjeseci.

Program je osmišljen po principu 3 mjeseca teorijske obuke i 9 mjeseci praktičnog rada. Nakon obuke koja je za sve polaznike organizovana u Podgorici, korisnici programa nastavljaju praktičnu obuku u svojim opštinama uz mentorstvo narednih devet mjeseci u jedinicama Zavoda za zapošljavanje po opštinama. Na ovaj način se učesnicima omogućava sticanje preduzetničkih znanja i poslovnih vještina, podiže nivo ličnih kompetencija koje će praktično primijeniti i aktivno učestvovati na tržištu rada bilo osnivanjem sopstvenog biznisa bilo promovisanjem razvoja preduzetništva, medijacijom projektnog apliciranja prema domaćim i međunarodnim fondovima i generisanjem inicijativa za uspostavljanje klastera biznisa, u opštini djelovanja. Učesnici programa su mladi visokoškolci iz svih opština Crne Gore, životne dobi do 30 godina koji imaju radno iskustvo u nivou obrazovanja. Stimulišući zapošljavanje mladih u opštinama prebivališta, programom su, na nivou lokalnih zajednica, obuhvaćena po dva nezaposlena lica, od kojih 58% lica ženskog pola. Učesnici programa su stekli preduzetnička znanja i specifične poslovne vještine izrade projektnih aplikacija, upravljanja i implementacije projekata, organizovanja klastera i benefita klusterskog umrežavanja subjekata privređivanja. Takođe, programom je omogućena i primjena ovih stečenih znanja uz rad, u trajanju od devet mjeseci.

U dosadašnjoj realizaciji učesnici programa su:

- doprinijeli podizanju svijesti nezaposlenih lica o značaju preduzetništva kroz vršnjačku edukaciju, kao i učenika osnovnih i srednjih škola za koje su održali radionice, širom Crne Gore, na temu »Mladi i preduzetništvo«;

- učestvovali u izradi biznis planova za nezaposlena lica kao potencijalne korisnike kredita;
- u saradnji sa opštinama, biznis centrima, centrima za socijalni rad, školama, turističkim organizacijama, nevladinim organizacijama, sportskim klubovima i drugim organizacijama, učestvovali u izradi projektnih aplikacija za dodjelu sredstava iz nacionalnih i međunarodnih fondova. Riječ je o projektima koji se prevashodno odnose na zapošljavanje i pokretanje sopstvenog biznisa, posebno mladih, žena, pripadnika populacije Roma i Egipćana i lica sa invaliditetom;
- inicirali osnivanje tri klastera.

PROGRAM PODSTICANJE KARIJERNOG RAZVOJA NEPOSREDNO ZAPOŠLJIVIH NEZAPOSLENIH LICA

Program Podsticanje karijernog razvoja neposredno zapošljivih nezaposlenih lica namijenjen je licima koja se prvi put prijavljuju u evidenciju nezaposlenih Zavoda, a u funkciji podsticanja profesionalnog razvoja kandidata za zapošljavanje.

Program se realizuje, kroz radionice, u trajanju od jednog do tri dana. Koncipiran je tako da sažima program usmjeren ka socijalnoj formi, program fokusiran na informisanju, motivisanju i aktivnom traženju zaposlenja.

ULOGA SOCIJALNIH PARTNERA U OBRAZOVANJU ODRASLIH

Socijalno partnerstvo je našlo mjesta u članu 38 zasjedanja Evropskog savjeta u Lisabonu u kojem se navodi da se snažno podržava decentralizacija cjeloživotnog učenja i primjena strategija utemeljenih na partnerstvu.

Shodno Opštem zakonu o obrazovanju i vaspitanju član 18, 15) “socijalni partneri” su Privredna komora Crne Gore, udruženje poslodavaca i sindikati;¹⁵⁾ “socijalni partneri” su Privredna komora Crne Gore, udruženje poslodavaca i sindikati;¹⁵⁾ “socijalni partneri” su Privredna komora Crne Gore, udruženja poslodavaca i sindikati.²⁴

Crna Gora je prihvatila koncept cjeloživotnog učenja kao jedan od osnovnih postulata reforme obrazovnog sistema i daljeg razvoja obrazovanja i vaspitanja. Kroz instituciju socijalnog partnerstva Vlade Crne Gore, predstavnici različitih zainteresovanih strana imaju značajnu ulogu u reformi obrazovnog sistema. Uspješna koordinacija između socijalnih partnera je uslov uspješnog sprovođenja obrazovanja odraslih.

Kao i u zemljama EU značajnije mjesto u razvoju obrazovnog sistema dobijaju i socijalni partneri u Crnoj Gori. Socijalni partneri osnivaju sa državom nove institucije i Savjete. Aktivno učestvuju u kreiranju i novih zakonskih propisa, izradi standarda zanimanja (priprema, kreiranje, ocjena i usvajanje standarda zanimanja), u izradi nastavnih planova i programa za stručno obrazovanje, izradi i usvajanju programa obrazovanja, učešću i radu u komisijama za izradu programa obrazovanja odraslih. Takođe, u novoformiranim tijelima i institucijama koje su učestvovala u reformi obrazovnog sistema u Crnoj Gori, kao što su: Nacionalni savjet za obrazovanje, Savjet za kvalifikacije, Sektorske komisije, Odbor za obrazovanje odraslih, Odbor za stručno obrazovanje, Savjet za visoko obrazovanje, Odbori u srednjoškolskim ustanovama, Komisije za izradu standarda zanimanja i programa obrazovanja itd.

ULOGA SOCIJALNIH PARTNERA U REFORMI OBRAZOVNOG SISTEMA I RAZVOJU SOCIJALNOG PARTNERSTVA U OBRAZOVANJU

Socijalni partneri su prvenstveno dali svoj doprinos u reformi obrazovanja kroz učešće u institucijama i tijelima koje su formirane na osnovu nove zakonske regulative iz oblasti obrazovanja posebno Opšteg zakona o obrazovanju i vaspitanju, Zakona o stručnom obrazovanju i Zakona o obrazovanju odraslih.

Crna Gora je prepoznala značaj socijalnog partnerstva i saradnje u oblasti reforme obrazovanja. Značaj za uključnje Privredne komore Crne Gore se ogleda, prije svega, u potrebi da se:

- oblast obrazovanja odraslih uskladi sa potrebama tržišta rada za dobrobit svih građana,
- podstiče proces smanjenja nezaposlenosti,
- smanji siromaštvo,
- podstiče kontinuirani razvoj ljudskih resursa kao osnov za razvoj tržišne ekonomije i
- povećaju šanse za uključnje u proces rada svih građana, a posebno ugroženih grupa.

---

²⁴ Opšti zakon o obrazovanju i vaspitanju (“Sl. listu RCG”, br. 64 od 28. novembra 2002, 31/05, 49/07, “Sl. listu Crne Gore”, br. 4 od 17. januara 2008, 21/09, 45/10, 40/11, 45/11, 36/13, 39/13, 44/13)

Shodno zakonskoj regulativi, Vlada Crne Gore je osnovala maja 2003. godine Centar za stručno obrazovanje zajedno sa socijalnim partnerima. Osnivači su Ministarstvo prosvjete i nauke, Zavod za zapošljavanje Crne Gore, Privredna komora Crne Gore i Savez samostalnih sindikata Crne Gore. Izmjenama Zakona iz 2013. godine u članu 39 odlučeno je da Centar formira Vlada.²⁵

Centar za stručno obrazovanje je centralna institucija za razvoj stručnog obrazovanja i obrazovanja odraslih u Crnoj Gori. Kroz saradnju sa Centrom za stručno obrazovanje socijalni partneri su uključeni u proces reforme obrazovanja u dijelu koji pripada njihovim nadležnostima.

Poseban doprinos socijalnih partnera u sistemu obrazovanja odraslih ogleda se kroz:

- učešće u izradi standarda zanimanja (priprema, kreiranje, ocjena i usvajanje standarda zanimanja);
- učešće i rad u Odboru za obrazovanje odraslih, Prije utvrđivanja predloga programa obrazovanja nadležni savjet pribavlja mišljenje nadležnih organa državne uprave, Zavoda za zapošljavanje Crne Gore (u daljem tekstu: Zavod za zapošljavanje), Privredne komore Crne Gore i reprezentativnog udruženja poslodavaca i reprezentativnog udruženja sindikata (u daljem tekstu: udruženje). Prije utvrđivanja predloga programa obrazovanja nadležni savjet pribavlja mišljenje nadležnih organa državne uprave, Zavoda za zapošljavanje Crne Gore (u daljem tekstu: Zavod za zapošljavanje), Privredne komore Crne Gore i reprezentativnog udruženja poslodavaca i reprezentativnog udruženja sindikata (u daljem tekstu: udruženje). izradi programa neformalnog obrazovanja; Prije utvrđivanja predloga programa obrazovanja nadležni savjet pribavlja mišljenje nadležnih organa državne uprave, Zavoda za zapošljavanje Crne Gore (u daljem tekstu: Zavod za zapošljavanje), Privredne komore Crne Gore i reprezentativnog udruženja poslodavaca i reprezentativnog udruženja sindikata (u daljem tekstu: udruženje).
- Prije utvrđivanja predloga programa obrazovanja odraslih, nadležni organ pribavlja mišljenje nadležnih organa državne uprave, Zavoda za zapošljavanje Crne Gore, Privredne komore Crne Gore i reprezentativnog udruženja poslodavaca i reprezentativnog udruženja sindikata.²⁶

Zakon o obrazovanju odraslih je definisao ulogu Privredne komore Crne Gore i udruženja u članu 38 u kojem se navodi da:

Privredna komora i udruženje:

- organizuju različite oblike edukacije za zaposlene (savjetovanja, konferencije, sajmove i dr.),
- predlažu programe obrazovanja uz rad, u cilju usavršavanja i specijalizacije zaposlenih,
- učestvuju u izradi standarda praktičnih znanja,
- daju mišljenje **nadležnom savjetu o programima usavršavanja** i osposobljavanja odraslih,
- predlažu poslodavce koji ispunjavaju uslove za obavljanje praktičnog dijela programa obrazovanja i obavljanje pod nadzorom nakon uspješno završenog programa,
- vode registar poslodavaca kod kojih se vodi praktični dio programa,
- na zahtjev nadležnog organa uprave, odnosno Centra, daju potrebne podatke o poslodavcima kod kojih se može obavljati praktičan rad.²⁷

25 Opšti zakon o obrazovanju i vaspitanju ("Sl. listu RCG", br. 64 od 28. novembra 2002, 31/05, 49/07, "Sl. listu Crne Gore", br. 4 od 17. januara 2008, 21/09, 45/10, 40/11, 45/11, 36/13, 39/13, 44/13)
Recommendation on Adult Education, 1977

26 Zakon o obrazovanju odraslih ("Sl. listu RCG", br. 20 od 15. aprila 2011)

27 Zakon o obrazovanju odraslih ("Sl. listu RCG", br. 20 od 15. aprila 2011)

U reformi obrazovnog sistema, socijalni partneri učestvuju u novoformiranim tijelima:

- Nacionalni savjet za obrazovanje
  - Odbor za obrazovanje odraslih
  - Odbor za stručno obrazovanje
- Savjet za visoko obrazovanje
- Savjet za kvalifikacije
  - Sektorske komisije (15)
- Savjet za nacionalno partnerstvo za preduzetničko učenje
- Nacionalno karijerno tijelo za karijernu orijentaciju

U skladu sa Zakonom o nacionalnom okviru kvalifikacija, radi unapređivanja sistema kvalifikacija, odobravanja i svrstavanja kvalifikacija u Okvir kvalifikacija, Vlada Crne Gore je formirala Savjet za kvalifikacije. Za svaki od 15 sektora kvalifikacija, utvrđenih zakonom, Savjet za kvalifikacije je obrazovao sektorske komisije.

Sektorske komisije su stručna tijela koja se formiraju na bazi partnerstva i čine ih predstavnici poslodavaca, sindikata, univerziteta, nadležnih ministarstava i ustanova koje se bave razvojem obrazovanja.

Sektorske komisije:

- razmatraju stanje i tendencije na tržištu rada u svom sektoru,
- postojeće kvalifikacije i njihov međusobni odnos,
- identifikuju potrebe za kvalifikacijama u skladu sa potrebama tržišta rada i društva,
- predlažu razvoj novih kvalifikacija na svim nivoima zahtjevnosti (opisane kroz ishode učenja, odgovarajuća znanja, vještine i kompetencije),
- razvrstavaju u skladu sa definisanim opisima nivoa.

Socijalni partneri učestvuju u radu Savjeta za kvalifikacije, kao i u radu sektorskih komisija:

- Građevinarstvo i uređenje prostora,
- Ekonomija i pravo,
- Poljoprivreda, prehrana i veterina,
- Zdravstvo i socijalna zaštita,
- Turizam, trgovina i ugostiteljstvo,
- Saobraćaj i komunikacije,
- Inženjerstvo, proizvodne tehnologije (mašinstvo i obrada metala, elektrotehnika i automatizacija i dr.),
- Obrazovanje i osposobljavanje,
- Rudarstvo, metalurgija i hemijska industrija,
- Informacione tehnologije i
- Usluge.

ULOGA SOCIJALNIH PARTNERA U OBRAZOVANJU ODRASLIH KROZ AKTIVNOSTI POSLOVNE OBUKE

Prema podacima Međunarodne organizacije rada, prosjek osoba starijih od 35 godina koje učestvuju u programima obrazovanja odraslih u zemljama EU iznosi 7%, dok je to u Crnoj Gori daleko manje. Međunarodna istraživanja pokazuju da se bez sistemskog ulaganja u obrazovanje zaposlenih bitno smanjuje konkurentnost na tržištu radne snage.

Prema podacima Evropske komisije u zemljama EU 62% preduzeća ulaže u obrazovanje.²⁸ Istraživanja pokazuju da devet od deset Evropljana smatra učenje kroz cijeli život vrlo važnim, mada se ovaj stepen svjesnosti razlikuje od zemlje do zemlje.²⁹

Globalizacija i skoro priključenje EU je postavilo imperativ da socijalni partneri u prioritetne aktivnosti postave važnost kontinuiranog obrazovanja zaposlenih, jer im njihova nova saznanja omogućavaju veću efikasnost i produktivnost i na taj način se jača konkurentnost privrede. Zakonom o obrazovanju odraslih definisano je da i svaki pojedinačni poslodavac može za svoje potrebe, radi prilagođavanja tržišnim zahtjevima i promjenama, novim tehnološkim i radnim procesima, organizovati različite oblike osposobljavanja i usavršavanja zaposlenih.³⁰

U skladu sa tim, institucije socijalnog partnerstva organizuju niz edukativnih aktivnosti iz područja finansija, menadžmenta, marketinga, poslovnih komunikacija, prodaje, upravljanje projektima i upravljanja ljudskim resursima kojima će zaposlenima svojih članica učiniti dostupnima najnovija znanja i vještine iz područja za koja su zainteresovani.

Obrazovanje i obuka u centru su misije komora. U konačnom zbiru na godišnjem nivou u komorama Evrope, približno 3,4 miliona ljudi se obučava u okviru komorskog sistema treninga, uključujući 2,1 miliona mladih koji prolaze početne obuke u okviru sistema formalnog obrazovanja i blizu 1,3 miliona zaposlenih koji stiču znanja i vještine prolazeći programe obuke cjeloživotnog učenja.

Obuke dostupne u okviru svih evropskih komora, po prirodi stvari, obuhvataju teme kao što su korporativno upravljanje, uređenje i pravila trgovine, preduzetništvo i industrijski sektor, ali, takođe, obuhvataju i obrazovanje usmjereno na savladavanje teškoća na koje se nailazi u obavljanju redovnih poslovnih aktivnosti.

Uključenost komora u osnovne obrazovne sektore u procentima je:

1. Građevinarstvo	50%
2. Turizam i hotelski menadžment	54,5%
3. Legislativna aktivnost	63,6%
4. Preduzetništvo	86,4%

Od 110.000 ljudi koji rade u evropskim komorama, 35% njih je raspoređeno na poslovima obrazovanja i obuke.

UČEŠĆE SOCIJALNIH PARTNERA U EU

Učešće socijalnih partnera je aktuelno u zemljama EU i preporučuje se i zemljama u tranziciji, u cilju decentralizacije obrazovnih sistema. Oni učestvuju i u formalnom i neformalnom obrazovanju.

28 Izvještaj Evropske komisije o investicijama preduzeća

29 Poslovna izvrsnost, Gordana Matković

30 Zakon o obrazovanju odraslih, ("Sl. listu RCG", br. 20 od 15. aprila 2011),

U Finskoj postoje Odbori za stručno obrazovanje i Savjetodavni odbor za obrazovnu saradnju. Njihov zadatak je saradnja, planiranje i razvoj stručnog obrazovanja i osposobljavanja i promovisanje interakcije (uzajamno djelovanje) između obrazovnog i radnog života u saradnji sa Ministarstvom obrazovanja i Finskim Nacionalnim Odborom za obrazovanje. Zadaci uključuju nadzor i upravljanje organizacije testova sposobnosti, potvrđujući odobrene kvalifikacije i potpisivanje kvalifikacijskih svjedočanstava (svjedočanstava za osposobljavanje). Takođe, Ministarstvo obrazovanja Finske osniva Savjet za obrazovanje odraslih čiji politički predstavnik priprema izvještaje za obrazovanje i osposobljavanje odraslih i zauzima položaj u vezi pitanja koja se tiču fokusa i budućih politika. U Finskoj socijalni partneri, takođe, učestvuju u upravnim tijelima i savjetodavnim povjereništvima obrazovnih institucija. Ova upravna tijela i savjetodavni odbori su odgovorni u obrazovnim institucijama za lokalnu saradnju i razvoj stručnog obrazovanja i osposobljavanja. Takođe, učestvuju u upravi imenovanoj od strane trojnog Savjeta rada i poslova osposobljavanja, koji ima zadatak da razmatra politike zapošljavanja i obrazovanja i njihove izazove i strategije.

U Austriji, u inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju, učestvuje Privredna komora Austrije, Preduzetnička komora i Komora za rad. Oni daju stručno mišljenje o nacrtu zakona o školstvu i odlukama, kao i o obrazovnim programima i planovima. Daju informacije i savjetuju o stručnoj orijentaciji. Takođe, imaju zadatak da podstiču saradnju između institucija stručnog obrazovanja i zajednica poslodavaca, kao i da preduzmu inicijative izrade novih programa za stručno obrazovanje. U Austriji, na osnovu socijalnog partnerstva, se formiraju i Centri za stručno obrazovanje koji su povezani sa Privrednom komorom i podržani su od Komore za rad. Predstavnici komora učestvuju u organizaciji završnih ispita. Socijalni partneri su jedini ovlašćeni za predlog izrade završnog ispita. Takođe, socijalni partneri su jako aktivni i u dijelu obrazovanja odraslih.

U Bugarskoj, u socijalnom partnerstvu, učestvuju organizacije poslodavaca i opština i organizacije koje zastupaju radnike. Njihov zadatak je da učestvuju u izradi nacrtu popisa struka u stručnom obrazovanju. Učestvuju u razvoju, obnovi i koordinaciji Nacionalnog obrazovnog standarda za sticanje kvalifikacija u zanimanju. Učestvuju u organizaciji i vođenju ispita za sticanje stručnih kvalifikacija. Socijalni partneri imenuju svoje predstavnike u Upravni odbor i u specijalne komisije Nacionalne agencije za stručno obrazovanje. Takođe, u socijalnom partnerstvu učestvuju i Centri sindikata. Oni učestvuju u aktivnostima organizacije i izvođenja ispita za sticanje stručnih kvalifikacija i imenuju svoje članove u specijalne komisije u stručnom području Nacionalne agencije za VET.

U Holandiji na nacionalnom nivou je osnovan Socijalno-ekonomski savjet – SER, kao savjetodavno tijelo holandske vlade. Njegova uloga je da daje savjete vezane za sva ekonomska i socijalna pitanja i da predstavlja interese trgovačkih udruženja i industrije, kao i da promoviše osposobljavanje zaposlenih i nezaposlenih. Na sektorskim nivoima osnovano je COLO – Udruženje stručnih centara u stručnom obrazovanju, osposobljavanju i tržištu rada (trojni odbori: predstavnici zaposlenih, poslodavaca i nacionalnih centara za stručno obrazovanje, osposobljavanja i tržište rada). Njihova uloga je da definišu programske (radno profesionalne) profile koje zatim obrađuju obrazovne institucije u obrazovne profile. Na regionalnom nivou osnovani su Regionalni centri osposobljavanja – ROC. Njihova uloga je da učestvuju u izradi kolektivnih ugovora u okviru kompanija vezano za uslove osposobljavanja i cjeloživotnog učenja zaposlenih. Uključeni su u kontrolu nad kvalitetom sprovođenja ispita u stručnom obrazovanju i osposobljavanju. Stimulišu saradnju između obrazovanja i osposobljavanja trgovine i industrije.

Reforma visokog obrazovanja, shodno evropskim tendencijama i primjenom Bolonjske deklaracije je imala za posljedicu povećanje broja studenata sa 8,333 prije primjene na preko 21.000 što je dva ipo puta više. Posljednja ocjena reforme visokog obrazovanja Crne Gore je 3,8 što je bolje za 0,2 poena u odnosu na pros-

jek potpisnica Bolonje koji je 3,6³¹. Ovo ukazuje da je reforma visokog obrazovanja široko prihvaćena na univerzitetima u Crnoj Gori i da se primjenjuju principi Bolonje.

JAČANJE SOCIJALNOG PARTNERSTVA U CILJU PREVAZILAŽENJA ZAJEDNIČKIH IZAZOVA

Nacionalna strategija zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa, Strategija razvoja stručnog obrazovanja u Crnoj Gori kao Strategija obrazovanja odraslih u Crnoj Gori svojim opštim strateškim ciljevima upućuju na međuinstitucionalnu korelaciju u procesu implementacije aktivnosti u svrhu prevazilaženja zajedničkih izazova, odnosno negativnih trendova na tržištu rada.

U skladu sa ciljevima Strategije obrazovanja odraslih u Crnoj Gori je zastupljeno partnersko učešće u izradi Plana obrazovanja odraslih koji je osmišljen u vidu podrške nacionalnim aktivnostima u oblasti obrazovanja odraslih. Plan se utvrđuje za četvorogodišnji period, a princip zajedničkog partnerstva se prenosi na izradu Godišnjeg plana obrazovanja odraslih, kao i Izveštaja o realizovanim aktivnostima Planom predviđenih. Na ovaj način su uključene sve institucije koje imaju ključnu ulogu u razvoju oblasti obrazovanja odraslih. Takođe, Zakoni iz oblasti obrazovanja pružaju dobar osnov za uspostavljanje partnerstva i unapređivanje saradnje uključivanjem socijalnih partnera u kreiranje politike obrazovanja odraslih i sprovođenje njenih mjera.

---

31 Mr Darko Peković, Efekti reforme visokog obrazovanja u Crnoj Gori na tržište rada sa posebnim osvrtom na problem hiperprodukcije visokoškolača. Tržište rada, br. 7, februar 2011. str. 21

ULOGA CIVILNOG SEKTORA U OBRAZOVANJU ODRASLIH

Životne ili socijalne vještine su sposobnosti prilagođavanja i pozitivnog ponašanja koje omogućavaju osobama da se uspješno nose sa zahtjevima i izazovima koje pred njih postavlja život svakoga dana³².

Znanja koja se dobijaju u sistemu formalnog obrazovanja uglavnom nijesu dovoljna da se odgovori na sve izazove savremenog društva. Zato se neformalno obrazovanje i učenje tokom cijelog života posmatraju kao važan segment ličnog razvoja i napretka. Jedan od razloga zbog kojih je obrazovanje odraslih postalo relevantno jeste ubrzan naučni i tehnološki razvoj. Civilno društvo u neformalnom obrazovanju i cjeloživotnom učenju obezbjeđuje efektivno razmatranje interesa pojedinaca koji imaju potrebu da steknu nova znanja i vještine radi svog profesionalnog i ličnog razvoja.

Obrazovanje odraslih obuhvata čitav spektar formalnog, neformalnog i informalnog obrazovanja i učenja. Ono uključuje i aktivnu participaciju u društvu, ličnu ispunjenost, socijalnu inkluziju, kao i aspekte koji se tiču zapošljavanja. Principi koji potkrepljuju obrazovanje odraslih i utiču na njegovu uspješnu primjenu kroz implementaciju programa civilnog društva, ističu usredsređenost na onoga koji uči, značaj jednakih mogućnosti i jednaku dostupnost onima kojima je obuka namijenjena.

Obrazovanje odraslih kroz programe neformalnog obrazovanja koje između ostalih čine dostupnim organizacije civilnog društva podrazumijeva različite nivoe učenja i bavi se mnogim poljima, integracijom informatičkih i komunikacionih tehnologija, razvojem komunikacionih vještina, mobilnošću, građanskim aktivizmom i sl.

Plan obrazovanja odraslih, koji je usvojila Vlada Crne Gore, prepoznaje organizacije civilnog društva kao organizatore obrazovanja odraslih. Posebna pažnja u civilnom sektoru se polaže na sticanju tzv. "mekih vještina" koje su danas tražene na tržištu rada, a razvijaju se i njeguju u radnom formalnom ili neformalnom okruženju kroz omladinske razmjene, volontiranje, seminare, treninge, različite vidove obuka i kroz svakodnevnu komunikaciju.

Tržište rada se stalno razvija i postavlja nove zahtjeve, danas su to meke vještine i "multitasking" sposobnosti. Vještine, kompetencije i kvalifikacije mladi ljudi stižu vremenom. Za profesionalne izazove moraju biti opremljeni osim osnovnim vještinama stečenim kroz formalno obrazovanje i mekim vještinama.

"Meke vještine" – čine razliku u profesionalnim profilima. To je skup ličnih obilježja koje uključuju društvene vještine, komunikaciju (verbalnu i neverbalnu), lične stavove i navike, optimizam i empatiju. U stvari, sve ono što se naziva „emocionalnom inteligencijom“ što upravo čini osobu željenom ili neželjenom u radnom okruženju.

Važno je da se bolje identifikuje dostupnost potrebnih vještina, kompetencija i kvalifikacija. Na taj način se sprečava nedostatak potrebnih vještina i neusklađenost između pružaoca obrazovanja za odrasle i tržišta rada. Komunikacija između tržišta rada i sistema formalnog i neformalnog obrazovanja je bitna. Sistem formalnog obrazovanja omogućava mladima da steknu meke vještine. Sticanje znanja i vještina na neformalni način, kao i generalno obrazovanje odraslih doprinosi personalnom razvoju i pozicioniranju pojedinaca na tržištu rada. Najčešće zahtijevane meke vještine na današnjem evropskom tržištu su: komunikacijske, organizacijske, sposobnost odlučivanja, timski rad, analitičke/istraživačke vještine, autonomija u radu i kreativnost. Ove meke vještine su prepoznate kao ključni element za uspješno obavljanje poslova. Uloga organizacija civilnog društva je prepoznata kroz brojne mogućnosti koje nudi svim strukturama društva, a

---

32 Definicija Svjetske zdravstvene organizacije

ne samo mladima. To su obuke i seminari koje servisne i opštinske organizacije obezbijavaju za sve ciljne grupe u zajednici, stažiranje za mlade ljude tokom studiranja u cilju sticanja mekih vještina i radnog iskustva i volontiranje za sve koji žele da se aktivno uključe u razvoj svoje zajednice i na taj način razviju svoje komunikacijske i socijalne vještine kao i timski duh.

Kao pružaoci usluga obrazovanja odraslih, prateći evropske tokove, organizacije civilnog društva usvojile su preporuke koje su potekle od Evropske komisije, a tiču se obrazovanja odraslih da kroz svaki vid obuke vode računa o sticanju i unapređenju ključnih kompetencija. Ključne kompetencije su kombinacija znanja, vještina i stavova koji odgovaraju definisanom kontekstu. One su, takođe, glavni faktor u inovacijama, produktivnosti i konkurentnosti, a doprinose motivaciji i zadovoljstvu radnika i kvalitetu rada. Oni pružaju dodatnu vrijednost za zapošljavanje, socijalnu koheziju što objašnjava važnost obrazovanja odraslih u smislu prihvatanja promjena i integracija.

Ključne kompetencije su neophodne za samoafirmaciju i lični razvoj, građanski aktivizam, ravnopravnu uključenost u društvene tokove i konkurentnost pri zapošljavanju.

Ključne kompetencije u sferi obrazovanja stvaraju uslove za poređenje iskustava učenja stečenih u različitim sredinama, tako da nakon svakog treninga, seminara, studijske posjete, volonterskog angažmana ili slične neformalno-obrazovne aktivnosti sprovedene kroz aktivnosti u civilnom sektoru, učesnik može da procjenjuje koje je od kompetencija usavršio i u kojoj mjeri. Procjena može da se radi samostalno ili uz pomoć trenera. Kratkoročna edukacija realizovana u civilnom sektoru ne pokriva čitav spektar kompetencija i pruža priliku polaznicima da unaprijede samo neke od njih. Tokom svake neformalno-obrazovne aktivnosti neke od kompetencija biće unaprijeđene, ali će se to u izvjesnoj mjeri odraziti i na sve ostale.

Obrazovanje odraslih podrazumijeva da se građanima pruži prilika za učenjem u svim starosnim dobima i brojnim kontekstima: na poslu, kod kuće i kroz aktivnosti u toku slobodnog vremena, a ne samo uobičajenim putem kao što je škola i visoko obrazovanje. Prepoznati provajderi neformalnog obrazovanja za odrasle su organizacije civilnog društva koje su informisanje, usavršavanje i profilaciju odraslih učinile dostupnijom. Civilni sektor, čija je primarna uloga u društvu da pruži kvalitetan servis građanima, prepoznao je potrebe pojedinca za sticanjem primjenljivih znanja i vještina. Neophodno je istaći da servisne organizacije nude sertifikovane programe obrazovanja za sticanje komunikacijskih vještina, realizaciju medijskih kampanja, roditelje koji imaju djecu sa poteškoćama u razvoju, nasilje u porodici, nenasilnu komunikaciju, građanski aktivizam, volontiranje i sl. Potrebno je međusobno povezati sve pružaoce neformalnog obrazovanja i učiniti ga dostupnim svima koji žele da ga koriste. Zato je uloga civilnog sektora u programu obrazovanja odraslih bitna, jer je prirodni kanal za komunikaciju između građana i institucija.

Obrazovanje odraslih se smatra uslovom opstanka i razvoja modernih društava. Posljednja decenija u Evropi obilježena je brojnim naporima Evropske unije za stvaranje uslova za uspješan razvoj evropskih programa za obrazovanje i usavršavanje. Uloga civilnog sektora je da promovise cjeloživotno učenje i mobilnost kao jedan od ključnih faktora za promovisanje zapošljivosti, aktivnog građanstva, društvene inkluzije i ličnog razvoja. Preporuka je vrednovanje i priznavanje stečenih kompetencija na svim nivoima.

U Evropi se koriste različite metode (instrumenti) kojima se mjeri i dokumentuje razvoj pojedinih kompetencija tokom čitavog života – od jedne do druge obrazovne aktivnosti. Jedan od njih je i Youthpass, namijenjen mladima koji učestvuju u različitim neformalno-obrazovnim aktivnostima, a osim njega kreiran je i Youth Portfolio, koji predstavlja sličan instrument, ali za razliku od prethodnog, Youth Portfolio je namijenjen omladinskim liderima.

Definisanje ključnih kompetencija, osmišljavanje instrumenata kojima se ishodi učenja mjere i evidentiraju, sertifikati koji se stiču na razmjenama, ljetnjim školama i kampovima, treninzima i obukama koje pohađaju vikendima, postaće za poslodavce podjednako relevantni, kao i diplome stečene formalnim obrazovanjem. Tendencija svih zemalja jeste da se stvore uslovi u kojima će neformalno obrazovanje konačno obavljati svoju osnovnu funkciju, a to je da postane alatka za postizanje promjena u društvu, pri čemu civilni sektor u ostvarivanju tog cilja ima neosporno važnu ulogu.

BUDUĆI IZAZOVI I PREPORUKE U OBRAZOVANJU ODRASLIH:

U okviru strateških opredjeljenja u oblasti obrazovanja odraslih, obrazovni sistem Crne Gore omogućio je svim građanima jednake obrazovne mogućnosti u pogledu sticanja elementarne bazične pismenosti, osnovnog obrazovanja, sticanja prve kvalifikacije, mogućnost prekvalifikacije, dokvalifikacije, stručnog osposobljavanja i daljeg usavršavanja.

Međutim, i pored postignutih rezultata u posljednjoj deceniji i vidnog napretka u razvoju obrazovanja odraslih u Crnoj Gori, potrebno je dodatno intenzivirati aktivnosti na:

1. Povećanju socijalne uključenosti odraslih građana kroz aktivnosti cjeloživotnog učenja;
2. Unapređivanju znanja, vještina i kompetencija odraslih za zapošljivost, mobilnost na tržištu rada i konkurentnost;
3. Povećanju kompetencija zaposlenih u cilju postizanja bržeg privrednog rasta;
4. Uspostavljanju sistema osiguranja kvaliteta u obrazovanju odraslih;
5. Obezbjediavanju fleksibilnog i održivog sistema obrazovanja odraslih.

U okviru navedenih pet prioritetnih strateških ciljeva koji predstavljaju ključne izazove u oblasti obrazovanja odraslih konkretne aktivnosti treba usmjeriti i na:

- Implementaciju u praksi propisa koji se odnose na priznavanje i validaciju prethodnog učenja i uvažavanju znanja, vještina i kompetencija stečenih kroz životno i radno iskustvo pojedinca;
- Licenciranje i profesionalizaciju trenera u obrazovanju odraslih;
- Kreiranje elektronske baze podataka o polaznicima, programima i provajderima obrazovanja odraslih;
- Formiranje elektronske platforme za učenje odraslih;
- Kontinuirano sprovođenje aktivnosti u cilju osiguranja kvaliteta u obrazovanju odraslih;
- Osmišljavanje mehanizama za jačanje veza između privrede, poslodavaca i obrazovanja;
- Izradu priručnika za nastavnike i didaktičkog materijala za polaznike programa obrazovanja odraslih;
- Kreiranje nacionalnog okvira ključnih kompetencija koje će činiti dio sadržaja programa obrazovanja;
- Organizovanje obuka za odrasle na ustanovama visokog obrazovanja;
- Promociju fleksibilnih načina učenja za odrasle, uključujući širi pristup visokom obrazovanju za one koji nemaju pristup sticanju kvalifikacija u redovnom sistemu obrazovanja;
- Sprovođenje istraživanja o usklađenosti obrazovnih potreba i zahtjeva tržišta rada;
- Organizovanje kraćih kurseva iz različitih oblasti kojima bi polaznici mogli periodično da osvježavaju svoja već stečena znanja i vještine;
- Podsticanje korišćenja informaciono-komunikacionih tehnologija u kontekstu obrazovanja odraslih (npr. korišćenje novih mogućnosti za učenje na daljinu i stvaranje alatki za e-učenje i platforme kako bi se obuhvatile nove ciljne grupe, posebno one koje imaju posebne potrebe i one koje žive u udaljenim krajevima);
- Snažnije uključivanje svih relevantnih stejkholdera na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou u kreiranje i implementaciju politike obrazovanja odraslih.

Mjere koje je potrebno preduzeti da bi se povećao nivo učešća u aktivnostima obrazovanja odraslih, kako bi se težilo dostizanju cilja EU da do 2020. godine, 15% odraslih bude uključeno u programe CŽU-a su:

- Promocija cjeloživotnog učenja i obrazovanja odraslih;
- Jačanje saradnje u cilju promocije učešća odraslih u procesu učenja;

- Obezbeđivanje kvalitetne obuke za bazične vještine stečene kroz sistem formalnog, neformalnog i informalnog učenja (učenje odraslih za osnovne vještine kroz primjenu didaktičko- metodičkog pristupa za odrasle i visokog nivoa kvaliteta programa za odrasle koji uključuje specifične materijale primjenljive u svakodnevnom životu);
- Podizanje nivoa ključnih kompetencija odraslih, visok nivo kvaliteta programa za sticanje ključnih kompetencija;
- Razvijanje formativnog i sumativnog načina ocjenjivanja i samoprocjene odraslih koji će motivisati odrasle na učenje i davanje dodatne podrške.

Da bi se ove mjere obrazovanja i učenja dostigle, politika obrazovanja odraslih u Crnoj Gori, prije svega, treba da bude koherentna i koordinisana na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou, usklađena sa nacionalnim strateškim pravcima razvoja i evropskim strategijama i preporukama u ovoj oblasti. Na taj način stvorili bi se svi potrebni preduslovi izgradnje sistema obrazovanja odraslih koji će doprinijeti podizanju bazične, ali i opšteg nivoa funkcionalne pismenosti i socijalnih vještina, stručnih i ključnih kompetencija što će zasigurno približiti Crnu Goru, što je više moguće, idealu društva koje uči.

Spisak institucija sistema relevantnih za obrazovanje odraslih u Crnoj Gori:

Naziv institucije / organizacije	Logo	Link
Ministarstvo prosvjete	 MINISTARSTVO PROSVJETE	www.mpin.gov.me
Ministarstvo rada i socijalnog staranja	 CRNA GORA MINISTARSTVO RADA I SOCIJALNOG STARANJA	http://www.mrs.gov.me/
Centar za stručno obrazovanje	 CENTAR ZA STRUČNO OBRAZOVANJE	www.cso.gov.me
Zavod za školstvo	 CRNA GORA ZAVOD ZA ŠKOLSTVO	http://www.zzs.gov.me/
Ispitni centar	 ispitni centar	www.iccg.co.me
Zavod za zapošljavanje Crne Gore	 ZAVOD ZA ZAPOŠLJAVANJE CRNE GORE EMPLOYMENT AGENCY OF MONTENEGRO	www.zzzcg.org
Privredna komora Crne Gore	 PRIVREDNA KOMORA CRNE GORE	www.privrednakomora.me
Unija poslodavaca	 UNIJA POSLODAVACA CRNE GORE	www.poslodavci.org
Uprava za kadrove Crne Gore	 CRNA GORA UPRAVA ZA KADROVE	www.uzk.co.me
Savez sindikata Crne Gore	 Savez Sindikata Crne Gore	www.sindikato.me
Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća	 CRNA GORA DIREKCIJA ZA RAZVOJ MALIH I SRDENJIH PREDUZEĆA	www.nasme.me

ZAKLJUČAK

Učenje i obrazovanje odraslih predstavlja značajnu komponentu procesa cjeloživotnog učenja koje objedinjuje različite oblike i programe formalnog obrazovanja, neformalnog, informalnog i samousmjerenog učenja. Ova oblast učenja obuhvata različite sadržaje – od pismenosti i opštih (ključnih, generičkih) vještina, preko sadržaja stručnog obrazovanja i osposobljavanja, do porodičnog, građanskog, ekološkog, medijskog, obrazovanja za slobodno vrijeme i mnogih drugih oblasti čiji prioriteti zavise od specifičnih potreba svake zemlje.

U razvijenim zemljama cjeloživotno učenje, uključujući obrazovanje i učenje odraslih, smatra se najboljim odgovorom na ekonomske, društvene, kulturne, ekološke i druge izazove. Svijest o ključnoj ulozi obrazovanja i učenja odraslih se povećala u skoro svim zemljama, a u većini EU država usvojene su sveobuhvatne strategije cjeloživotnog učenja, kao odgovor na Lisabonsku strategiju i dokumenta Evropskog savjeta. Politika EU osmišljena je da, kroz razmjenu najboljih praksi, prikupljanje i širenje informacija i savjeta po pitanju uspješnosti reformi, bude podrška nacionalnim aktivnostima i doprinese rješavanju zajedničkih izazova, kao što su nedostak vještina radne snage i globalne konkurencije, starenja društva, suočavanje sa migrantskom krizom i sl.

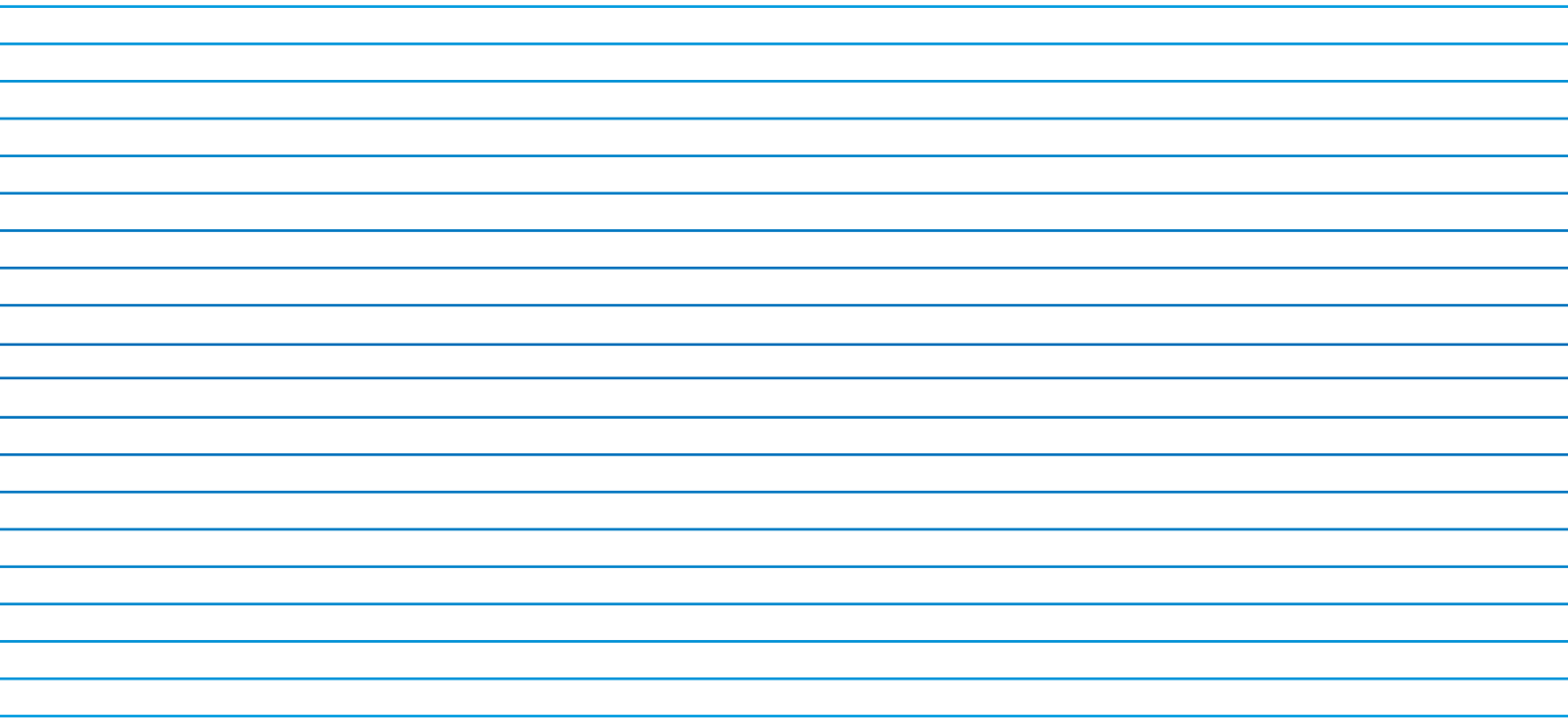
Benefiti obrazovanja odraslih usmjereni su na socio-ekonomski rast i razvoj pojedinca i društva u cjelini. Odrasli koji kontinuirano rade na sebi su najčešće aktivniji i imaju mnogo veće mogućnosti pri zapošljavanju u odnosu na one koji ne ulažu u svoje znanje.

S tim u vezi, ova publikacija imala je za cilj da podstakne, prije svega, stručnu javnost na kontinuirano isticanje važnosti obrazovanja odraslih i posvećivanje pune pažnje razvoju ovog sistema sveukupne obrazovne politike u Crnoj Gori. Isticanjem ključnih strateških i drugih preporuka Evropske unije na polju obrazovanja odraslih ukazuje se na jasne smjernice kojima nacionalni sistem obrazovanja odraslih treba da teži u budućnosti.

LITERATURA

- Andragoške studije, br. 1, april 2008, str.131 – 135, Institut za pedagogiju i andragogiju;
- Andragoške studije, br. 1, april 2010, str. 141 -154, Institut za pedagogiju i andragogiju;
- Andragoške studije, br. 2, novembar 2011, str. 173 -202, Institut za pedagogiju i andragogiju;
- Andragoške studije, br. 1, april 2008, str. 128 – 140, Institut za pedagogiju i andragogiju;
- Andragoške studije, br. 2, novembar 2009, str. 341 - 351, Institut za pedagogiju i andragogiju;
- Andragoški glasnik, Vol. 14, br. 2, 2010, str. 111-122, Pregledni članak;
- CONFINTEA VI – Pripremna konferencija u Budimpešti, http://www.dvv-soe.org/index.php?option=com_content&view=article&id=223:confintea-vi-pripremna-konferencija-u-budimpeti&catid=115:aktivnosti-srbija&Itemid=271 ;
- Informacija o realizaciji aktivnosti na uspostavljanju Nacionalnog okvira kvalifikacija, (januar 2011-jun 2012), https://ec.europa.eu/epale/sites/epale/files/uspostavljanje_noka_mne.pdf ;
- Mladi na djelu, programski vodič, http://ec.europa.eu/youth/tools/documents/guide13_hr.pdf ;
- Odluka Savjeta Evrope o obnovljenoj Evropskoj agendi za obrazovanje odraslih (2011/C 372/01);
- Povezivanje sistema kreditnog vrednovanja i okvira kvalifikacija, Međunarodna komparativna analiza, Cedefop, istraživanje br. 5, 2010 http://www.google.me/url?url=http://www.cso.edu.me/Opsta%2520akta/Strategije/Va%25C5%25BEna%2520odokumenta/EU/Povezivanje%2520kreditnih%2520sistema%2520sa%2520kvalifikacionim%2520okvirom.doc&rct=j&frm=1&q=&esrc=s&sa=U&ved=oahUKEwiYyNfqrSXMahUrL8AKHbJyB3kQFggUMAA&sig2=XLnxpTcIbB_62PBORL_tmw&usg=AFQjCNGtP9eXlj-mDxcJ_asDM6gSorI8Sw;
- Preporuke Evropskog Parlamenta i Savjeta o ključnim kompetencijama za cjeloživotno učenje (2006/962/EC) <http://www.google.me/url?url=http://hrcak.srce.hr/file/92192&rct=j&frm=1&q=&esrc=s&sa=U&ved=oahUKEwi-wqSFssXMAhWDB8AKHSufBC8QFggUMAA&sig2=Gsn3nsDG7dAmkgwAdiaWdhQ&usg=AFQjCNEoIQSooErun5jI4YG8ra6ipWiyQ> ;
- Strategija Evropa 2020 za pametan, održiv i inkluzivan razvoj, <http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf> ;
- Strateški okvir za evropsku saradnju u oblasti obrazovanja i obuke „Obrazovanje i osposobljavanje 2020 (ET 2020)”, (2009/C 119);
- European Parliament; Council of the EU. Recommendation of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 on the establishment of the European qualifications framework for lifelong learning. Official Journal of the European Union, 6 May 2008, C111, p. 1-7;
- Ustav Crne Gore “Službeni list Crne Gore, broj 1/2007, od 25.10.2007. godine;
- Zaključci iz Rige ministara zaduženih za stručno obrazovanje i osposobljavanje, a u sklopu Kopenhaškog procesa o pojačanoj evropskoj saradnji u stručnom obrazovanju i osposobljavanju <http://www.google.me/url?url=http://www.asoo.hr/UserDocsImages/ZAKLJU%25C4%258C-CI%2520IZ%2520RIGE%25202015.docx&rct=j&frm=1&q=&esrc=s&sa=U&ved=oahUKEwi-Wipm-rsXMAhWhOsAKHQ8hDoAQFggZMAE&sig2=HO2KRttPAFcs4LJAAG6BVA&usg=AFQjC-NGUZ1aYtdOHLnehhqXfcnByuwarzg> ;
- <http://www.cso.gov.me/biblioteka/strategije>;
- <http://www.cso.gov.me/biblioteka/zakoni>;
- <http://www.cso.gov.me/biblioteka/dokument>;
- <http://www.zzzcg.me/planovia-analize-i-izvjestaji/> ;
- <http://www.zzzcg.me/statisticki-izvjestaji/> .

MINISTARSTVO PROSVJETE

CENTAR ZA STRUČNO
OBRAZOVANJE